

UNIVERSITATEA „1 DECEMBRIE 1918“ ALBA IULIA

FACULTATEA DE ISTORIE ȘI FILOLOGIE

ERWIN WITTSTOCK

STUDIU MONOGRAFIC

Rezumat

al tezei de doctorat în Științe umaniste

Conducător științific:

Prof. univ. dr. Mircea BRAGA

Doctorand:

Lucia-Larissa (PALEA) POPOVICI

ALBA IULIA

2010

UNIVERSITATEA „1 DECEMBRIE 1918“ ALBA IULIA

FACULTATEA DE ISTORIE ȘI FILOLOGIE

ERWIN WITTSTOCK

STUDIU MONOGRAFIC

Rezumat

al tezei de doctorat în Științe umaniste

Conducător științific:

Prof. univ. dr. Mircea BRAGA

Doctorand:

Lucia-Larissa (PALEA) POPOVICI

ALBA IULIA

2010

CUPRINS

INTRODUCERE	p. 5
-------------------	------

CAPITOLUL I. SUB SEMNUL ISTORIEI

1.1. În căutarea unui nou destin	p. 7
1.2. Între vechi și nou	p. 7
1.3. Un nou orizont	p. 8
1.4. Repere ale spiritualității săsești	p. 9
1.4.1. Neliniști, contrarietăți și certitudini	p. 9
1.4.2. Biserica și învățământul	p. 9
1.4.3. Viața artistică	p. 10
1.4.3.1. Artele plastice	p. 10
1.4.3.2. Arta teatrală și muzica	p. 10

CAPITOLUL II. SUB SEMNUL CULTURII

2.1. <i>Audiatur et altera pars</i> – metaforă a interculturalității	p. 12
2.2. Publicistica germană în perioada interbelică	p. 12
2.3. Lirica de expresie germană la început de secol	p. 13
2.4. Proza de expresie germană a vremii	p. 13
2.5. Tematica, problematica și varietatea dramaturgiei	p. 15
2.6. Receptarea creației literare săsești în Germania	p. 16

CAPITOLUL III. ERWIN WITTSTOCK – VIAȚA ȘI OPERA SA

3.1. <i>Verheiße, erfülle – Promite, îndeplinește</i>	p. 17
3.2. Erwin Wittstock – Povestitorul	p. 18
3.2.1. Debutul literar	p. 18
3.2.2. O nouă treaptă	p. 19
3.2.3. Ultimii ani	p. 20
3.3. Aria tematică a prozei scurte	p. 21
3.3.1. Dimensiunea nuvelisticii lui Erwin Wittstock	p. 21
3.3.2. Spiritul și firea sașilor ardeleni, obiceiuri și tradiții	p. 21
3.3.3. Despre limbaj dialectal și specificitate	p. 22
3.4. Imaginea românului în creația wittstockiană	p. 22
3.4.1. Prezența românului în literatura de expresie germană	p. 22
3.4.2. Imaginea românului la Erwin Wittstock	p. 23

CAPITOLUL IV. SUB SEMNUL DESTINULUI

4.1. Particularități în devenirea comunității săsești	p. 24
4.2. Cronotopul wittstockian	p. 24
4.3. Erwin Wittstock și <i>Judecata de apoi</i>	p. 25
4.4. Destinul comunității germane reflectat în romanele wittstockiene	p. 26
4.5. O redimensionare a destinului comunității germane din România	p. 27

CONCLUZII	p. 28
-----------------	-------

ANEXE

1. Interviu cu scriitorul Hans Bergel	p. 31
2. Interviu cu scriitorul Joachim Wittstock despre tatăl său	p. 32

BIBLIOGRAFIE	p. 33
--------------------	-------

INTRODUCERE

Pornind în demersul nostru de la originala îngemănare a unor realizări materiale și culturale ale mai multor etnii, întregite în ceea ce este astăzi multiculturalitatea societății transilvane, am simțit că este necesar ca, mai ales noi, românii, să cunoaștem și să prețuim valorile lăsate moștenire de generațiile anterioare ce au conviețuit în acest spațiu. Vom încerca, în consecință, să prezentăm un sumar tablou al realităților specifice arealului intracarpatic, al locului și rolului pe care comunitățile etnice din acest spațiu l-au avut în evoluția lor seculară, concentrându-ne atenția asupra comunității germane din Transilvania și asupra scriitorilor de expresie germană de aici, din prima jumătate a secolului trecut, din rândul cărora se remarcă Erwin Wittstock.

În mod firesc, s-ar putea adresa întrebarea: De ce un studiu monografic dedicat scriitorului Erwin Wittstock, în acest prim deceniu al secolului al XXI-lea, ce se dovedește a fi cel al blamării dictaturii totalitare? Lecturând creația literară wittstockiană, surprinde în mod plăcut nu doar fraza frumos scrisă, ci mai ales pitorescul, frumusețea toposului transilvan, pe care doar la Blaga și la puțini alți autori transilvăneni îl mai putem regăsi. Uimește, prin firescul său, modul în care Wittstock prezintă ființa umană, plasată nu doar într-un spațiu ideatic, ci în cotidianul atât de încărcat de întrebări și răspunsuri, uneori atât de dureroase. Putem afirma că întreaga creație wittstockiană stă sub imperativul tranziției de la plasticitatea viziunii la reflexivitate. În final, acest parcurs se dovedește a fi nu doar evoluția sa spre împlinire, ci destinul unei întregi comunități din care scriitorul făcea parte.

Și dacă frumusețea extaziază, iar redarea ei artistică îl fascinează atât pe creatorul de artă, cât și pe receptorul final, cititorul, durerea, drama, agonia par de la bun început mai dificil de abordat. Pentru că omul dispune de pârghiile fizice și psihice menite să îi permită a trece peste ele, rememorând cu nostalgică plăcere clipele frumoase, păstrându-le, el reușește, distanțându-se treptat, să le uite pe cele triste. În creația literară wittstockiană de maturitate, tristețea parcursurilor trăite este amplu prezentată, însă nu din dorința de a blama acele forțe ce au distorsionat ființa umană, ci de a transmite un mesaj profund umanist: acela de a demonstra că se poate merge mai departe. Aceasta presupune, însă, recunoașterea diversității, ceea ce impune, în același timp, acceptarea existenței celuilalt prin asumarea unor principii și valori comune.

Coloniștii germani așezați în Transilvania primiseră dreptul de a-și întemeia gospodăria, de a valorifica pământul *dăruit*, de a exploata chiar bogățiile subsolului în beneficiul lor și al regalității maghiare. Cu truda și migala caracteristice, sașii și-au ctitorit aici un edificiu economic și social propriu, *o nouă patrie*. Colonizarea acestor teritorii a dus la apariția a două concepte ce exprimă ideea de apartenență a persoanei, translatată în mentalul colectiv: *Vaterland* și *Heimat*. Conceptul de *Vaterland* face trimitere la „patria strămoșilor“, la patria legendară, mitică a acestora, fiind denumirea țării de proveniență a sașilor, a strămoșilor acestora, de care se simt profund legați, în care se acumulează deseori experiențe emoționale în evoluția individuală, ce se află în strânsă legătură cu această țară.

Termenul german *Heimat* ne trimite însă la o legătură sentimentală între oameni și spațiu. Opus *străinătății*, acest concept este înțeles ca un loc pe care îl poți crea într-o lume înstrăinată, fiind valabil, în special, pentru experiența exilului, a emigrării.

Din percepția convergenței celor două concepte *Vaterland* și *Heimat* rezultă și dualitatea spiritului săsesc. Hegel abordase în *Fenomenologia spiritului*, problematica lui *homo duplex*, a dualității spiritului, efortul său, ca și al lui Goethe, fiind acela de a găsi o

soluție de cuprindere a celor două lumi – cea reală și cea spirituală – ce aparent se contrazic: spiritul nu-și construiește numai o singură lume, ci o lume dublă, separată și opusă. În transpunere contemporană, problematica dualității spiritului marca, la sfârșitul mileniului al doilea, comunități umane ce încă își mai căutau identitatea. În ceea ce îi privește pe sașii transilvăneni, această neliniște începuse să se manifeste încă din perioada modernă: afectarea statutului lor de *națiune istorică* și reformarea societății în spirit democratic generând nevoia racordării, cel puțin în plan spiritual, la valorile civilizației germane. Totodată se simțeau legați de acest spațiu, conștienți fiind că nu puteau renunța la tezaurul material și cultural creat de antecesorii lor. Numeroase sunt elementele ce îi unesc și, totodată, îi despart pe sași de conaționalii lor din spațiul german, putând fi sesizate asemănări și incompatibilități, apropieri și înstrăinări, ce au dat naștere, în timp, unei duble identități a germanilor transilvăneni.

Percepția patriei în concepția scriitorilor de expresie germană este sintetizată de scriitorul Joachim Wittstock astfel: „Expresie a patriei în plan mental și sentimental este arta, în ampla înțelegere, precum și, în sensul valabil aici pentru noi, al artei lingvistice, a poeziei”¹.

Lucrarea de față nu se dorește a fi o simplă monografie a scriitorului Erwin Wittstock, deoarece atât personalitatea scriitorului, cât și spațiul unei lumi atât de apropiate nouă, transilvănenilor, dar și atât pe puțin cunoscută de mulți alții, impun o abordare complexă a universului wittstockian. Totodată, s-a încercat ca parcurgerea integrală a momentelor și a domeniilor creației sale să nu fie pusă în umbră de petele de culoare, ce potențează mesajul său artistic, de frumusețea „toposului transilvan”, ce l-a marcat profund pe scriitor.

Criteriul estetic este omniprezent pe parcursul întregii sale creații artistice: el modelează contururile universului livresc al operei wittstockiene, scriitorul revenind, de câte ori va fi posibil, asupra operelor sale, reușind să evidențieze elementele valoroase din creația sa, asemenea unui *șlefuitor de diamante*. Surprinde aplecarea scriitorului asupra operelor sale, migala și minuția cu care acesta și-a realizat creația literară, reușind să transmită, în timp, trăirile sale, deschiderea spre frumos și, totodată, respectul pentru adevăratele valori. Wittstock se simte parte integrantă a unei lumi mirifice, întreaga sa operă, precum și problematica ei, gravitând în acest spațiu, pe care îl percepe ca fiind acel *angulus ridet*, perimetru din care se revarsă, în toată bogăția și splendoarea ei, întreaga experiență a unei comunități, filtrată prin trăirea și sensibilitatea omului de artă.

Considerăm că readucerea în prim planul creației literare din spațiul transilvan a operei lui Erwin Wittstock se impune a fi făcută din cel puțin două motive: mai întâi, lipsa unui asemenea demers, în condițiile în care, disparat, au apărut studii și articole ce au surprins doar părți ale creației wittstockiene, mai apoi originalitatea scriitorului, care s-a considerat a fi un purtător de cuvânt al acelei dimensiuni imaginare „von Altbischofshausen” (pseudonimul cu care își semna Erwin Wittstock primele încercări literare) și anume al unui „vechi episcopat ardelean”, originalitate exersată în diverse genuri, de la poezii și eseistică până la dramaturgie și chiar studii juridice. Este, deci, imperativă încercarea unei cercetări detaliat-descriptive, considerând că tratarea separată a fiecărei predispoziții creatoare s-ar impune fără îndoială ca meritorie pentru istoria literară, în sensul sistematizării și cuprinderii integrale a operei literare.

CAPITOLUL I. SUB SEMNUL ISTORIEI

¹ Joachim Wittstock, *Heimat, gepriesen und angefochten (Patria, prețuită și contestată)*, în *Einen Halt suchen (A căuta un sprijin)*, Sibiu, Editura Hora, 2009, p. 313.

1.1. În căutarea unui nou destin

Pentru a înțelege mai bine rolul și locul ce l-au jucat în spațiul intracarpatic comunitățile etnice nou venite în cel de-al doilea mileniu al erei creștine, se impune o scurtă incursiune în istoria Transilvaniei.

Fenomenul migrației de-a lungul timpului reprezintă o realitate permanentă în istoria omenirii. Cu siguranță, pentru noi, europenii, cele mai cunoscute mișcări de populație, datorită impactului lor, sunt cele care, o dată cu secolul al IV-lea, au contribuit la destrămarea lumii antice și la constituirea unei lumi noi, cea a Evului Mediu. Pentru noi, românii, colonizarea secuilor și sașilor în Transilvania secolelor XI-XII a constituit o etapă importantă, această realitate istorică marcând profund evoluția în timp a societății umane din acest spațiu.

Sosiți în valuri succesive, pe parcursul secolului al XII-lea, din regiunile vestice și centrale ale spațiului german, coloniștii germani vor fi cunoscuți sub denumirea de „saxones” – nume care nu este neapărat un indiciu pentru regiunea din care proveneau, fiind astfel denumiți, în toată Ungaria medievală, acei coloniști deținători ai unor privilegii recunoscute. Onorându-și obligațiile asumate, în schimbul drepturilor primite din partea regalității maghiare, sașii ardeleni au avut o însemnată contribuție la dezvoltarea economică și la apărarea Transilvaniei pe parcursul secolelor Evului Mediu. Un rol important l-au constituit în acest sens bisericile-cetăți, înconjurate de două sau chiar trei centuri fortificate: centrele scăunale precum Sibiul și Brașovul deveneau adevărate *burguri* medievale, aidoma celor din patria lor de origine.

Reformatorul împărat Iosif II deschidea epoca naționalismului, desființând sistemul stărilor privilegiate și oferind românilor și maghiarilor posibilitatea de a se stabili, cu aceleași drepturi ca și sașii, pe *pământul crăiesc*. Sașii deveneau de acum un grup etnic și confesional ce reprezenta 10% din populația transilvăneană și care, pierzând privilegiile medievale, își va menține importanța în acest spațiu prin forța economică, prin conștiința lor germană și prin valoroasele realizări culturale.

Prăbușirea marilor imperii europene, consecință a crizei generate de primul război mondial, va afecta îndeosebi spațiul central și est-european; dispariția Monarhiei Austro-Ungare și schimbarea stăpânirii asupra Transilvaniei au afectat și comunitatea săsească. Integrați, după 1918, în România Mare, sașii transilvăneni, șvabii bănățeni, germanii din Bucovina, Basarabia și cu cei din Vechiul Regat au constituit împreună cea mai numeroasă minoritate germană din sud-estul Europei, de circa 800.000 de oameni. Prin calitățile lor și instituțiile de care dispuneau, deși nu numărau decât aproximativ 240.000 de oameni, sașii au format în perioada interbelică nucleul minorității germane din România.

1.2. Între vechi și nou

Compromisul făcut de Curtea de la Viena cu nobilimea maghiară, realizat pe fondul crizei monarhiei multinaționale, în anul 1867, va afecta dureros atât comunitatea românească, dar și cea săsească din Transilvania. Ca o reacție firească, cea din urmă simte nevoia să-și valorifice potențialul material și spiritual, integrându-se activ în procesul de înnoire economico-socială, fără a se rupe însă de valoroasele sale tradiții. Este perioada secolului al XIX-lea și al începutului de secol XX, în care se vor constitui prestigioase societăți științifice și artistice, în care se vor afirma personalități remarcabile.

Sintetizând, putem aprecia că dezvoltarea literaturii de expresie germană din România poate fi considerată, în mare măsură, o consecință a situației istorico-politice a celui timp. Literatura a fost asociată, nu în mod întâmplător, cu studiul istoric și etnografic al ținutului natal; s-a simțit nevoia și s-a manifestat tendința de a demonstra legitimarea existenței naționale și prin beletristică. Astfel, încă din a doua jumătate a sec. al XIX-lea, s-a cristalizat în cadrul literaturii de expresie germană din Transilvania și Banat o literatură a ținutului natal (*Heimatliteratur*), care nu trebuie confundată cu acel curent literar cu aceeași denumire, apărut în Germania și Austria în jurul anului 1900, deși anticipează cu totul surprinzător unele din elementele acestuia. Acele subiecte care puteau fi raportate la noțiunea de ținut natal, în mare parte în accepțiunea restrânsă a cuvântului – patriotism, istorie, uneori cu o coloratură național-provincială, obiceiuri etc. –, au fost considerate de scriitori ca fiind cele mai adecvate. Astfel, realitatea socială în diversitatea ei a fost adesea trecută cu vederea, accentuându-se o altă latură a realității: respingerea oprimării culturale, lupta pentru drepturile fundamentale elementare ale vieții culturale, o trăsătură militantă, care este de altfel caracteristică și pentru literatura română din Transilvania.

1.3. Un nou orizont

În România de după 1 decembrie 1918, se regăseau de acum grupuri compacte de minorități, ce atingeau aproape un sfert din populația țării, din care peste patru la sută erau germani. Un fapt important pentru realizarea armoniei și consensului în plan social și cultural a fost acela că populația de naționalitate germană din Transilvania, după numeroase divergențe interne, a fost de acord și și-a exprimat opțiunea, prin reprezentanții ei politici, pentru unirea Transilvaniei cu „Vechiul Regat”, decizie luată în 1919 la Mediaș.

Cultura a constituit dintotdeauna un factor important în perpetuarea și afirmarea identității unui popor, ea fiind o expresie a gradului de dezvoltare a vieții economice și social-culturale. Cu atât mai mult importanța ei devine esențială în cazul minorităților etnice, sașii transilvăneni făcând eforturi deosebite în a-și păstra și exprima caracterul național în diversele domenii ale vieții spirituale. Aceasta și explică preocuparea sașilor pentru păstrarea propriei identități spirituale și după unirea Transilvaniei cu România. În acest spirit, reprezentanții comunității germane din spațiul transilvan au acordat o atenție aparte, chiar de la începutul existenței lor în cadrul statului național unitar român, prevederilor privind posibilitățile egale de afirmare a vieții culturale pentru toți cetățenii României.

Să ne oprim preț de o clipă pe acest drum sinuos, pentru o scurtă recapitulare. Comunitatea germană din Transilvania depășise cu greu repetatele încercări de deznaționalizare forțată, pe care guvernul ungar le inițiasse în ultimele decenii ale secolului al XIX-lea. Printr-un efort conjugat, prin căi de acțiune ce au implicat atât o rezistență mediatizată în presă, cât și inițiative în parlamentul maghiar, intelectualitatea se implicase activ în acest demers, toate având ca menire prezervarea comunității germane în acest spațiu. Realizarea statului național unitar român spulbera acest spectru al pierderii identității, facilitând constituirea unor structuri sociale și politice menite să permită afirmarea minorităților naționale ca parteneri egali la construcția unei societăți cu adevărat democratice.

1.4. Repere ale spiritualității săsești

1.4.1. Neliniști, contrarietăți și certitudini

Viața cetății, cu instituțiile sale, cu dezbaterile morale și evenimentele culturale, va da conținut noului spirit eliberat din îngusta matcă a tradiției. Și, cum doreau să-și definească propria identitatea, sașii sperau să-și găsească loc în această nouă lume contemporană, într-o configurație unică, cu bucuriile, neliniștile, contrarietățile și certitudinile acestui spațiu și aceluși timp. Intelectualii sași au receptat pozitiv mesajul democratic al schimbării, realizând în acel parcurs, fără a-și putea impune inițiative legislative, nedisponând de pârghiile executive necesare materializării unor aspirații legitime, o originală construcție culturală și educativă. Întregul peisaj al spiritualității minorității germane înregistrează evenimente importante pe planul științei și literaturii, al culturii în general, dezvoltarea acestora fiind văzută ca o necesitate după primul război mondial.

După 1918 pot fi remarcate tendințe de renunțare la „vechi“, la tradițiile păstrate cu sfințenie; drama trăită în tranșee, precum și perceperea diferită a realului cotidian, au marcat profund conștiința și aspirațiile „generației de război“. Spiritul de frondă al celor veniți de pe front a făcut ca interesul pentru istoria clasică să scadă și să aibă loc schimbări structurale, modalități noi de abordare a trecutului istoric putând fi semnalate la Friedrich Teutsch sau Friedrich Müller-Langenthal. Cu toate acestea, migala și profunzimea cercetării științifice s-a concretizat în realizări semnificative ce au continuat să îmbogățească nu doar istoriografia transilvană, ci și științele lumii contemporane, dacă ar fi să ne referim doar la meritele lui Hermann Oberth.

Însumate, generozitatea și pragmatismul elitei intelectuale săsești vor sta la temelie a unor construcții culturale și civilizatoare durabile, având o contribuție semnificativă la evoluția spiritualității românești din acea vreme.

1.4.2. Biserica și învățământul

Pe întregul parcurs al epocii creștine, atât în marile orașe, dar mai ales în societățile predominant rurale, existența individuală a fost semnificativ marcată de influența bisericii, nu doar ca instituție spirituală ci și ca structură menită să motiveze omul în demersurile sale practice. Intelectualul, preotul și dascălul, au devenit „personaje“ ale unui model cultural focalizat pe cunoaștere, definindu-și destinul istoric pe măsură ce au apărut și s-au consolidat instituțiile culturale, dinamice dar ierarhizate, ale societății moderne.

În secolul al XVI-lea, sașii au adoptat Reforma în variantă luterană și Confesiunea de la Augsburg, specifică acesteia (Confessio Augustana/ Augustaner Bekenntnis). Elocventă este percepția scriitorului Erwin Wittstock față de rolul și locul jucat de biserica evanghelică, precizând că sașii au devenit evanghelici deja pe timpul lui Luther și nu s-au lăsat călăuziți în această direcție doar de concepții religioase, ci în egală măsură de cele politice. Considerau confesiunea protestantă adusă de biblia germană ca fiind credință germană, regăsind în aceasta un alt mijloc de a se deosebi de celelalte popoare ce îi înconjurau, dorind să se delimiteze de ceilalți și în ceea ce privește crezul religios. Precum arătau chiar din exterior și bisericile lor fortificate, sașii știau că împotriva pericolelor pământene trebuie să te înarmezi cu mijloace pământene; ei considerau și credința ca fiind un mijloc de înarmare, teama de Dumnezeu ca modalitate de a înfrânge teama de oameni și de moarte. Biserica populară pe care au înființat-o, ce dirija și fructifica orice demers al sașilor transilvăneni, a devenit astfel în decursul istoriei protectoarea întregii comunități germane.

Biserica era deosebit de importantă la etnicii germani, considerată ca fiind liantul dintre muritori și divinitate și, totodată, factor de educație ca susținătoare a sistemului de

învățământ primar și preuniversitar, instituțiile de învățământ săsești fiind școli confesionale. Școala cădea așadar în competența bisericii, a comunei și nu a statului, așa că până în a doua jumătate a secolului al XIX-lea nu a existat o instanță planificatoare centralizată a sistemului de învățământ, ci doar una coordonatoare.

După primul război mondial, învățământul săsesc a fost nevoit să se adapteze legislației românești, nerenunțând însă la valoroasele sale tradiții. În privința calității, instituțiile de învățământ germane au fost apreciate ca fiind școli foarte bune, această concepție străbătând deceniile până în zilele noastre. Renumite în întreaga țară erau, și încă mai sunt, liceele *Honterus* din Brașov și liceul *Brukenthal* din Sibiu. Renumitul pedagog Onisifor Ghibu aprecia în 1928, referindu-se la studenții germani de la Universitatea din Cluj – marea majoritate fiind sași – că aceștia erau cei mai bine pregătiți dintre toți studenții minoritari în ceea ce privește cunoașterea limbii române.

În concluzie, putem afirma că biserica evanghelică s-a simțit datoră a constitui și întreține școlile, demersul ei fiind unul determinant în domeniul educației, în devenirea istorică a comunității săsești transilvane. Ea a fost, în tot acest parcurs, instituția centrală a vieții comunității săsești, liantul ce a unit poporul și școala, formând o entitate în conștiința oamenilor în aspirația lor firească spre mai bine. În tot acest timp, învățământul german din Transilvania s-a constituit într-un sistem complex, care a căutat în permanență să răspundă cerințelor ridicate de viața social-politică, economică, națională a sașilor și să se încadreze în noul stat român.

1.4.3. Viața artistică în comunitatea săsească

Înzestrat fiind cu o inepuizabilă sensibilitate, cu deschidere spre frumos, dar totodată și cu o inteligență *rece*, de experimentator lucid, sașul a înțeles că se poate manifesta plinar și perpetuu în multiplele planuri ale existenței umane. De aici și hărnicia, neoboseala cu care s-a simțit dator a se apleca nu doar asupra pământului pe care l-a cultivat și care i-a oferit în schimb pâinea cea de toate zilele, ci și asupra a tot ce îi putea împlini spiritul.

Preocupările pentru artă sunt omniprezente în firea sașilor ardeleni, deschiderea pentru actul de cultură regăsindu-se atât în dimensiunea plastică a uneltelor făurite, a elementelor de decor ce împodobeau gospodăria țărănească, cât și în construcția grandioasă și grațios elaborată a bisericilor și construcțiilor laice ridicate de aceștia. Arta este, de fapt, imaginea schimbărilor sociale, a rupturilor politice și ideologice, a progreselor științifice și tehnice, a *exploziei* gândirii cu privire la poziția omului în societate și la raportul cu el însuși. În mod firesc, fenomenele culturale se dezvoltă într-un spațiu al interferențelor multiple, venite din toate direcțiile lumii moderne.

1.4.3.1. Artele plastice. Regăsim capodopere ale acestui domeniu pe întregul parcurs al devenirii comunității germane în spațiul transilvan, multe din ele create fiind în centre artistice ce au generat adevărate școli de artă. Se impune, treptat, în spațiul transilvan, procesul de socializare a artei, pusă de acum în slujba satisfacerii spiritului estetic al cetățeanului. S-a plecat de la producția meșteșugărească, trecându-se la realizarea produselor manufacturate, destinate decorului interior (aplice, sfeșnice, candelabre etc.), ajungându-se până la elementele baroce și jugendstil din care erau dantelate balustradele scârilor, grilajele balcoanelor și gardurile metalice ce sparg izolarea medievală, deschizând perspectiva și integrând spațiul propriu în cotidian.

Grafica, artele decorative și sculptura s-au afirmat în Transilvania amplu în perioada interbelică. Era, de fapt, efectul firesc al transpunerii în plan artistic al unor trăiri proprii „generației de război“, ce se simțea încătușată de tradiții, neregăsindu-se în realitatea cotidiană a aceluși timp. S-au impus artiști, care s-au dovedit a fi preocupați de găsirea unor noi modalități de exprimare și experimentarea unor noi genuri artistice, unii dintre ei situându-se în avangarda artei europene a primei jumătăți a secolului al XX-lea. Colateral picturii, este de remarcat activitatea grupului de graficieni din Brașov, a căror caracteristică era preferința pentru grafica aplicată.

Putem afirma, deci, că arta, în ansamblul ei, profitând de oportunitățile oferite de un suport financiar consolidat și de un interes crescând către obiectul de artă al unor categorii sociale din ce în ce mai largi, a cunoscut o amplă dezvoltare în perioada interbelică.

1.4.3.2. Arta teatrală și muzica. Încă din 1920 a fost creată *Asociația Sibiană pentru Teatru (Hermannstädter Theaterverein)*, care s-a ocupat și de organizarea turneelor, iar asociațiile pentru teatru german din diferite zone s-au unit, în 1922, în *Uniunea pentru Teatru German din Transilvania*. În 1933, a fost fondată *Theatergemeinschaft (Societatea pentru Teatru German)*, avându-i ca președinți pe Michael Hannerth și Julius Bielz și în același an a fost înființat *Deutsches Landestheater in Rumänien (Teatrul Național German din România)*, cu sediul în Sibiu. Totodată, în perioada interbelică, creația muzicală a avut un rol important în viața culturală a minorității germane din Transilvania. Prin intermediul acesteia, sașii și-au valorificat tradițiile, afirmându-și modul lor de existență și contribuind la viața artistică din întreaga țară.

În concluzie, multitudinea acestor realizări artistice, cu siguranță, a îmbogățit viața culturală din România, contribuind la consacrarea acestui spațiu ca o dimensiune aparte în creația spirituală sud-est europeană. Astfel, se impune să luăm în considerare faptul că, *sub semnul istoriei*, devenirea în timp a sașilor ardeleni a fost scrisă de oameni care au trăit-o și care au modelat-o ei înșiși. Pornind de la realitatea Evului Mediu, în care preotul, ca păstor sufletesc, se simțea dator a forma caractere, fiind totodată și dascăl, comunitatea săsească și-a construit, în timp, structuri menite să-i dimensioneze un nou destin în acest spațiu. Se spune că un popor susținător al multor școli – așa cum a fost comunitatea germană din Transilvania – are și o viață intelectuală foarte vie. Mândria sașilor a fost și continuă să fie ideea de a ține pasul în toate domeniile vieții culturale moderne cu ceea ce spiritul european impune. Din totdeauna ei au avut legături strânse cu valorile culturale din spațiul central european, simțindu-se aproape de confracții lor din Germania, considerând cultura poporului german ca pe un izvor nesecat pentru propria cultură.

În consecință, se poate spune că după primul război mondial au apărut noi tendințe în viața spirituală europeană ce s-au impus pe fondul dispariției vechilor imperii multinaționale, ca soluție a naționalismului rigid. Receptând noile principii ale dreptului internațional, libertatea și autodeterminarea, expresii elocvente ale identității naționale, cultura s-a bucurat în perioada interbelică de o mare atenție din partea sașilor ardeleni.

CAPITOLUL II. SUB SEMNUL CULTURII

2.1. *Audiatur et altera pars* – metaforă a interculturalității

Faptul că Transilvania a avut peste 1000 de ani de istorie aparte, fiind dominată de Regatul Maghiar și mai apoi de Imperiul Habsburgic, cu o populație multietnică bine structurată, a impus o realitate cotidiană și un ambient uman diferit de țara-mamă, reflectate și în literatura germană din spațiul intracarpatic. Ideea unei literaturi ardelenice de limbi și origini culturale diferite o găsim în mesajul revistelor interbelice săsești. Contactele dintre minoritățile naționale și populația majoritară datau de secole, însă la începutul anilor '20, în noile condiții, aceste interferențe spirituale s-au intensificat. Merite deosebite în acest sens au avut publicațiile „Klingsor“, „Gesellschaft von morgen“ („Societatea de mâine“), „Cultura“, precum și „Erdelyi Helikon“ („Helikonul ardelean“).

Din perioada primelor creații literare publicate de Erwin Wittstock – colaborator al cercului „Klingsor“ – datează și contactele stabilite de acesta cu scriitori români și maghiari. Wittstock avea avantajul de a fi un bun cunoscător al maghiarilor și al limbii acestora, fapt ce reiese și din acțiunea și conturarea personajelor mai multor povestiri și nuvele. Totodată, el susținea că promovarea apropierea culturale între poporul român și cel german este una din îndatoririle scriitorilor germani din Ardeal. În anul 1936, din inițiativa lui Wittstock, Krasser a tradus romanul lui Mihail Sadoveanu, *Baltagul*, în limba germană, ambii scriitori facilitând apariția acestuia la editura Langen-Müller din München.

Prin mesajul ei profund umanist, literatura Transilvaniei aduce respect și toleranță față de cel care este diferit de propria persoană, care trăiește și gândește altfel, care se articulează într-o altă limbă – verbală și a inimii. Dar totuși, aceste trăsături comune, evidențiate anterior, nu pot să ignore deosebirile și delimitările intime ale producției literare ale fiecărui scriitor, însă, în ansamblul ei, literatura transilvană tindea să devină expresia unei identități colective, bine conturate. Bunăoară, altfel a fost perceput de către un român, un maghiar sau un sas evenimentul din 1 decembrie 1918 de la Alba Iulia. Dincolo de cerul comun, unde se îmbină sunetul clopotelor bisericilor ardelenice, indiferent de ritual și de limbajul rugăciunilor, făcând abstracție de fundalul istoric și peisagistic comun, diferențele apar prin însăși tratarea temelor literare într-o anumită limbă și într-un context etnic și de destin colectiv anumit, cu problematica proprie acestui orizont.

2.2. Publicistica germană în perioada interbelică

Importante centre ale publicisticii germane în Transilvania au fost și după primul război mondial orașele Sibiu și Brașov. Pe lângă presa zilnică existentă, pe lângă publicațiile de specialitate axate pe probleme ale poporului și țării, economiei și vieții bisericești, au fost fondate ziare și reviste, care doreau să satisfacă interesele diverse ale cititorilor. Prima revistă de beletristică din Transilvania, în acei ani de producție spirituală de după primul război mondial, a apărut la Brașov cu numele de „Das Ziel“ („Țelul“), devenită ulterior „Das Neue Ziel“ („Noul țel“). Împreună cu revistele „Ostland. Zeitschrift für Kultur der Ostdeutschen“ („Țara din răsărit. Revistă pentru cultura germanilor din răsărit“), apărută la Sibiu în iunie 1919, „Frühling“ („Primăvara“), editată la Sibiu, în 1920, „Der Nerv“ (Nervul) și „Das Licht“ („Lumina“), care apăreau la Cernăuți în 1919, acestea au pledat pentru adevăr și progres, împotriva închistării și spiritului de castă.

În acest context cultural activ, a apărut în aprilie 1924, la Brașov, revista „Klingsor“, editată de scriitorul Heinrich Zillich. Subtitlul acesteia era „Revistă transilvăneană“ și nu se referea la o anume îngrădire geografică, ci la o formă de viață spirituală pozitivă. Principalele teme ale revistei au fost căutarea sensurilor vieții, specifică multor culturi în anii postbelici, dar și problemele legate de imperativele acelei perioade pline de neliniști,

contrarietăți și incertitudini. O preocupare deosebită pentru redacție și pentru „cercul Klingsor” au constituit-o strădaniile depuse pentru realizarea unui dialog cu românii și maghiarii din Transilvania și pentru cunoașterea reciprocă a celor ce confereau consistență celor trei literaturi: română, maghiară și germană.

2.3. Lirica de expresie germană la începutul secolului al XX-lea

Perioada 1890-1918 are caracter de tranziție, iar multitudinea tendințelor liricii săsești în jurul anului 1900 pare dificil de cuprins, în lirica epocii se regăsindu-se influențe ale naturalismului, impresionismului, Jugendstil-ului și neoromantismului. Se remarcă detașarea de problematica generală (poporul și patria) și trecerea la prezentarea vieții sentimentale individuale, orizontul de inspirație lărgindu-se substanțial, regăsindu-se chiar și peisaje îndepărtate, cum ar fi Riviera italiană.

La finele războiului, se conturează însă o atitudine negativă majoritară față de acesta și de urmările sale devastatoare, determinată de schimbările majore din viața comunității săsești. Tinerii demobilizați, reveniți de pe front, marcați profund de tragismul clipelor din tranșee, regăseau întorși acasă o altă situație social-politică. Impactul îl vom sesiza în creația lirică apărută în anii ce au urmat imediat războiului. În acest spirit sunt realizate și primele încercări literare ale tânărului Erwin Wittstock: în 1919 a apărut în revista de tendință expresionistă „*Das Ziel*” („Țelul”) poemul *Astarte*, semnat „Erwin von Altbischofshausen”, nume ce ar putea semnifica în oarecare măsură, în stilul barocului țărănesc transilvan, „din sediul episcopal din Biertan”. În același an au fost publicate și alte texte lirice ale autorului, care și-a simplificat pseudonimul în „Bischofshausen”.

În 1920 a apărut în *Ostland* (*Țara de la răsărit*) poezia dramatică *Der letzte Mensch* (*Ultimul om*), semnată de data aceasta cu numele real al scriitorului, fiind o expresie a efectului devastator al războiului. În moștenirea literară a familiei Wittstock se regăsește un „Sonettenkranz”, un ciclu de 15 sonete, intitulat *Hoher Morgen* (*Înălțătoarea dimineată*), scrise în spiritul vremii, în stilul austriacului Josef Weinheber. Încă din aceste prime încercări literare se remarcă originalitatea scriitorului care nu și-a găsit vocația în genul liric, ci în cel epic.

Ca o expresie elocventă a identității naționale, dimensionată plastic în lirica începutului de secol XX, creația lirică a comunității germane transilvane a cunoscut o evoluție ascendentă, impactul acesteia asupra publicului cititor fiind unul benefic. Aflați în contact permanent cu civilizația vest-europeană, dar păstrând totodată vechile lor tradiții și mai ales valorile civilizației germane, poeții sași s-au dovedit a fi în acea perioadă de tumult și profunde transformări social-politice, elemente coagulante ale spiritului național.

2.4. Proza de expresie germană a vremii

Complexitatea vieții sociale și spirituale din prima jumătate a secolului al XX-lea, precum și evoluția tehnicilor literare au influențat profund atât proza românească, cât și cea de expresie germană din România, ce tindeau să devină un instrument tot mai perfecționat de redare literară a realităților istorice, sociale și individuale. Proza de mici dimensiuni, schița, povestirea sau nuvela, se dezvoltă pe direcțiile observației sociale, neocolind simbolicul și fantasticul.

În prima jumătate a secolului al XX-lea, apar romane ce inovează formulele speciei, fie prin modificări de structură sau prin deplasarea unor accente, creațiile literare contribuind la

lărgirea perspectivei românești prin extinderea investigației asupra unor medii diverse sau aprofundând-o în direcția explorării zonelor profunde ale psihicului și a desprinderii unor sensuri filozofice cu privire la destinul uman. Astfel, romanul depășește analiza raționalului, cufundându-se în cercetarea subconștientului pentru a exprima imixtiunea complexă de gânduri, percepții, senzații și impulsuri subconștiente ce caracterizează psihicul uman, utilizându-se, frecvent, procedeul monologului interior.

Cu siguranță, scriitorii de expresie germană din România citeau literatura timpului lor, erau la curent cu ultimele tendințe literare ale spațiului german, raportându-și creațiile literare proprii la acele opere literare pe care le considerau un model. Interesul pentru problematica filozofică a condiției umane se manifestă în romane cu un accentuat caracter simbolic, aflate sub semnul existenței absurde, în care individul este zdrobit de mecanismele unui univers inuman. Alți romancieri utilizează alegoria sau parabola spre a întruchipa un ideal de personalitate umană, ori pentru a protesta împotriva dictaturii în anii întunecați ai fascismului sau ai comunismului. În mod similar procedează și Erwin Wittstock în perioada când cenzura comunistă încorseta drastic libera exprimare a creatorului de artă. Așa se explică și alegoria prezentă în romanul *Das Jüngste Gericht in Altbirk (Judecata de apoi la Altbirk)*, la care apelează scriitorul în impulsul de a protesta împotriva opresiunii comuniste. Pentru a spori impresia de autenticitate, unii romancieri recurg la procedeul introducerii în opera literară a unor documente, scrisori sau jurnale intime, sugerându-se în acest mod și relativitatea punctelor de vedere. Este și cazul romanului epistolar al lui Erwin Wittstock *Das letzte Fest (Ultima sărbătoare)*.

Timpul devine subiect de meditație pentru o serie de romancieri, printre care și Erwin Wittstock, care au dat problemei interpretări originale, bazate pe opoziția dintre timp obiectiv (exterior) și timp subiectiv (durată trăită), pe un raport între spațiu și timp ce amintește teoria relativității, ori pe ideea simultaneității unor evenimente succesive și repetabile. Totodată spiritul ironic, caracteristic pentru unele opere literare ale lui Thomas Mann, se întâlnește și în povestirile și nuvelele lui Wittstock.

Multe din operele scriitorilor sași se centrau pe anumite personaje integrate unor categorii ale populației, fie că este vorba despre *țăranul ardelen* la Michael Königes, Hans Lienert, Erwin Wittstock sau Margarete Sindel-Alberti, de *orășean* la Otto Fritz Jickeli sau Schuster Dutz, de *artist* la Bernhardt Capesius, O. F. Jickeli sau Stefan și Wilhelm von Hanneheim. Totodată sunt redată secvențe relevante din viața socială a populației transilvane, amplu prezentate în operele literare ale scriitorilor Adolf Meschendörfer, Heinrich Zillich, Erwin Wittstock sau Erwin Neustädter.

Strânsa legătură cu trecutul comunității săsești a fost mereu prezentă în operele literare din motivul conservării ființei naționale, al perpetuării unor valoroase tradiții. Pe de altă parte, numeroși scriitori au fost marcați de tragicele evenimente ale primului război mondial și de dezamăgirea trăită în anii ce au urmat acestuia. Consecințele acestuia s-au răsfânt asupra întregii comunități germane, anii '20 fiind marcați de reforma agrară surprinsă și în romanele *Hirtenfeuer (Focul păstorilor, 1932)* al lui Emil Witting sau *Bruder, nimm die Brüder mit (Frate, ia-ți cu tine frații, 1933)* al lui Erwin Wittstock.

Din proza de expresie germană a acelei perioade se desprinde ideea că reprezentanții acesteia se străduiau să prezinte obiectiv în operele lor situația reală a comunității germane din România, puternic afectată de reformele aceluși timp, dar să și răspundă comandamentelor sociale ale vremii.

2.5. Tematica, problematica și varietatea dramaturgiei

O încadrare a operelor dramatice dintre anii 1890-1918 într-o imagine cadru este îngreunată de multitudinea pieselor existente și de lipsa maturității artistice a multora dintre acestea. Majoritatea dramelor vremii sunt opere scrise în grai săsesc, chiar și piesele concepute în limba germană standard includ pasaje scrise în dialect, pentru a li se facilita difuzarea, dar și din rațiuni realiste. Dramaturgia săsească din perioada interbelică rămâne ancorată în trecutul sașilor, fiind rememorate figuri reprezentative ale acestora, fiind readusă, totodată, în prezent lumea miturilor germanice.

Numeroși prozatori și dramaturgi sași, printre care Josef Marlin, Michael Königes sau Otto Fritz Jickeli, s-au arătat interesați de istoria comunității lor, de figuri marcante ale acesteia, îndreptându-și atenția, printre alții, și spre personalitatea comitelui Hartenek. Nici Wittstock nu a rezistat tentației, concepând piesa *Harteneck*, rămasă nepublicată, și care se găsește în moștenirea literară a familiei. Drama era, de fapt, revenirea la primul gen literar abordat de scriitor, care, în perioada 1918-1919, realiza prima sa încercare literară sub forma unei drame într-un singur act, intitulată *Die Treffer (Loviturile)*, manuscris pierdut în decursul timpului. Spre deosebire de alte abordări dramatice ale subiectului istoric, Wittstock îl prelucrează în propriul său stil: dacă alți dramaturgi îl prezintă pe comitele sibian ca pe un martir al comunității săsești, scriitorul îl consideră a fi o victimă a propriei sale viziuni atât personale, cât și politice.

Creațiile dramatice ce-și propuseseră să pună în valoare tradițiile și mai ales valorile materiale moștenite, vor fi împinse în plan secund de realitatea dramatică a regimului de ocupație sovietică, care distrugea violent valorile burgheze omniprezente până atunci. În acest nou context, pentru a-și vedea publicate creațiile lor dramatice și pentru ca acestea să poată fi puse în scenă, mulți dintre dramaturgii postbelici vor opta pentru abordarea unor subiecte ce se încadrau în *spiritul timpului*, reușind astfel să depășească restricțiile impuse de cenzura comunistă. În acest cadru se integrează și sporadicele creații dramatice ale lui Erwin Wittstock, ce abordează segmentul proletar al societății României comuniste, fără a renunța însă la amplasarea acțiunii în așezarea săsească a olarilor din Agnita sau în atelierul cizmarilor din Sibiu. Titlul original al piesei sale, *So ein Schuster (Așa un cizmar)* va face ca să fie necesară redenumirea acesteia, dată fiind posibilă trimitere la profesia inițială a dictatorului comunist, creația sa dramatică fiind publicată abia în anul 1988, sub sugestivul titlu *Zeit, viel Zeit (Timp, mult timp)*. Piesa *Die Töpfer von Agnethendorf (Olarii din Agnita)* abordează problema mizeriei materiale în care trăiau olarii din Agnita, profund afectați de nepăsarea sistemului politic și de specula realizată de intermediarii obiectelor pe care aceștia le produc. Interesant este faptul că, beneficiar al unei înnăscute vocații de narator, Erwin Wittstock transformă un subiect prozaic într-o valoroasă creație dramatică.

Deși piesa a fost scrisă în spiritul timpului, încadrându-se în problematica abordată în perioada postbelică, din spatele Cortinei de Fier, acesta rămâne o valoroasă creație în opera literară a lui Erwin Wittstock. Cu toate că mulți dintre conașionalii săi literați au fost obligați să facă asemenea concesii, fapt demonstrat de numeroasele creații lirice și prozaice, pentru Wittstock dramaturgia i-a oferit posibilitatea de a se manifesta artistic în consonanță cu trăirile sale interioare.

2.6. Receptarea creației literare săsești în Germania

Din simpli receptori ai actului de cultură german, pe parcursul primei jumătăți a secolului al XX-lea, sașii ardeleni vor face dovada evoluției lor spirituale, a performanțelor

lor culturale; după anul 1918 se poate vorbi despre o valoroasă literatură de expresie germană din România. În perioada interbelică, mai mult ca oricând, personalități științifice și literare din spațiul transilvan au găsit oportunitatea de a-și face cunoscută creația lor în țara de origine. Scriitori consacrați deja în diaspora germană, precum Adolf Meschendörfer, Heinrich Zillich și Erwin Wittstock, găseau acum deschiderea publicării operelor lor într-un spațiu mult mai amplu; critica literară germană este din ce în ce mai receptivă la creația lor literară. Era, de fapt, o aspirație firească a oricărui scriitor de limbă germană în a-și face cunoscută creația literară, de a fi citit de un public ce nu se limita doar la dimensiunea unei simple minorități naționale. Meritele lor erau de acum recunoscute nu doar de publicul larg, ci și de institutele culturale de specialitate și prestigioase universități germane. *Deutsches Ausland-Institut (Institutul pentru Diaspora Germană)* i-a conferit „Volksdeutscher Schrifttumpreis“ („Premiul scriitorilor din afara granițelor germane“) lui Erwin Wittstock, în 1936, pentru volumul în proză *Die Freundschaft von Kockelburg (Prietenia din Cocleți)*, în anul următor, acest premiu fiind obținut de Heinrich Zillich pentru romanul său *Zwischen Grenzen und Zeiten (Între hotare și timpuri)*. Cu ocazia aniversării a 550 de ani de la înființarea Universității din Heidelberg, Facultatea de filozofie a acestei universități îi conferea lui Wittstock titlul de doctor honoris causa.

Dacă în creația literară a unor contemporani ai săi găsim pregnant relevate principiile ideologiei naziste (elitism, rasism, agrearea autoritarismului), din creația literară a lui Erwin Wittstock nu răzbat așa-zisele noi valori totalitare, ci, dimpotrivă, sunt pregnant relevate idei ce fac dovada unei percepții umaniste a intereselor vitale ale comunității. Fiu de preot și jurist de profesie, Wittstock nu a renunțat la principiile sale morale după care și-a modelat personalitatea. În dezbaterile la care lua parte el reușea să impună rigorile unei analize profunde, ce provenea din imperativul „audiatur et altera pars“: Multiculturalitatea, acceptarea propriei identități etno-culturale ce nu-și propunea să nege drepturile celorlalți, respectul pentru pluralitate și interculturalitate sunt idei fundamentale pe care le regăsim pregnant redată în operele sale.

Întreaga viață spirituală din prima jumătate a secolului al XX-lea s-a aflat *sub semnul culturii*, interculturalitatea manifestându-se ca o realitate imperativă în spațiul transilvan. Mai mult ca oricând drama soldaților unguri, români și germani trăită în timpul primului război mondial, precum și schimbările generate de integrarea Transilvaniei în statul național unitar român au făcut ca necesară renunțarea la izolarea etnică și găsirea unor punți de legătură menite să asigure perspectiva unui curs democratic în acest spațiu. Materializarea acestui imperativ o regăsim în multitudinea de demersuri făcute de intelectuali ai tuturor comunităților etnice din Transilvania, concretizate în structuri mai mult sau mai puțin viabile, menite să construiască o dimensiune socială nouă, catalogată, la un moment dat, drept transilvanism.

III. ERWIN WITTSTOCK – VIAȚA ȘI OPERA SA

3.1. *Verheiße, erfülle – Promite, îndeplinește*

Născut la Sibiu, pe 25 februarie 1899, Erwin și-a petrecut copilăria și tinerețea în mare măsură la țară, tatăl său fiind ales în 1902 preot în Avrig, între anii 1909–1916 în Biertan, iar mai apoi, până în 1924, în Cisnădie. A absolvit liceul „Stephan Ludwig Roth“ din Mediaș, susținând în aprilie 1917 bacalaureatul. După terminarea Școlii de Artilerie din Sibiu, a fost prezent în calitate de comandant al unei baterii de aruncătoare de mine, mai întâi pe scena

războiului din est, apoi pe cea din nordul Italiei. Reîntors din război, evenimentele acelei perioade vor constitui subiectul unor scrieri, caracterizate prin finețea conturării unor psihologii, cum ar fi: *Station Onefreit (Halta Onefreit)* sau *Die Begegnung (Întâlnirea)*.

Între anii 1919–1922 a studiat științele juridice la Facultatea de Drept a Universității din Cluj; din 1921 îl găsim deja angajat ca practicant la Judecătoria săunăală a Cisnădiei, iar în 1922 ca funcționar la magistratul orășenesc Sibiu. În 1924, la propria cerere, a părăsit serviciul orășenesc, fiind înregistrat la baroul Sibiu ca aspirant în avocatură. În pofida situației materiale precare, s-a căsătorit în 1925 cu Erna Schiller, fiica profesorului și directorului liceului Brukenthal. Anii '20 au constituit pentru soții Wittstock o perioadă de strâmtoare, datorată și unei anume discontinuități în activitatea profesională a lui Wittstock. Între anii 1929-30 Wittstock a fost secretar de redacție la „Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt“ („Cotidianul transilvănean german“), iar în perioada 1931-1936 a lucrat din nou ca funcționar public la magistratura din Sibiu, în această perioadă scriind o serie de lucrări care demonstrează competențele sale în domeniul științelor juridice. Ex-librisul scriitorului Erwin Wittstock ne trimite cu gândul la perioada clasică și cea romantică a literaturii prin imboldul: „*Verheiß, erfülle*“ („*Promite, îndeplinește*“), ce a fost ales drept motto de către scriitor.

Până în anul 1933, tânărul scriitor, din dorința de a se face util comunității, se implicase în viața politică a sașilor transilvăneni: ca membru în *comitetul local* Sibiu, în *comitetul cercual* tot la Sibiu și ca singur reprezentant al generației tinere în *Consiliul Național German-Săsesc pentru Transilvania*. Orientându-se tot mai mult înspre literatură, dedicându-i-se acesteia, dezamăgit de intrigi și interese înguste, s-a retras din viața politică.

Lipsa de receptivitate a publicului, insuccesul poeziilor sale, îl vor determina pe Wittstock să abordeze noi genuri literare, descoperindu-și astfel adevăratul talent în proză. În 1927, Erwin Wittstock publica primul volum de proză, *Zineborn*, ce s-a bucurat de o apreciere pozitivă din partea criticii literare. Odată cu apariția romanului *Bruder, nimm die Brüder mit* (1933), scriitorului i s-a oferit posibilitatea colaborării cu editura Albert Langen-Georg Müller din München, iar în anul 1935 i-a apărut volumul de povestiri *Die Freundschaft von Kockelburg (Prietenia din Cocleți)*.

După conferirea titlului de doctor honoris causa, în anul 1936, Wittstock și-a putut permite să trăiască ca scriitor liber-profesionist. În același an, publicația „die neue linie“ i-a atribuit premiul literar pentru *Herz an der Grenze (Inima la graniță)* și, trei ani mai târziu, pentru *Die unruhige Wohnung (Locuința cea neliniștită)*, iar *Institutul diasporei germane* îi acordă „*Volksdeutscher Schrifttumpreis*“ („*Premiul scriitorilor din afara granițelor germane*“) pentru volumul în proză *Die Freundschaft von Kockelburg (Prietenia din Cocleți)*.

După începutul celui de al doilea război mondial, Wittstock s-a decis a se stabili la Berlin, iar atunci când atacurile aeriene asupra capitalei germane crescuseră în intensitate, familia Wittstock și-a mutat în 1941 domiciliul în Hammer am See, lângă Reichenberg/Liberec (Boemia de nord), locuind până în 1944 alternativ în România și în Boemia. După terminarea războiului, reîntors în țară, a fost integrat în baroul Sibiu, iar cabinetul de avocatură pe care l-a deschis în 1945 s-a bucurat de un real succes, Wittstock specializându-se în principiu pe domeniul financiar și administrativ.

În mai 1946, se stingea din viața soția sa, iar, un an mai târziu, după încheierea căsătoriei cu doctorița brașoveancă Thea Depner, Wittstock și-a mutat domiciliul și biroul de avocatură la Brașov. Atunci când, în anul 1950, devenea imposibilă pentru avocații germani practicarea meseriei de avocat, Wittstock intra în învățământ. Din 1955, a trăit, din nou, ca scriitor liber-profesionist, dar, în acel an, și-au făcut apariția primele semne ale unei boli

grave, căreia îi va cădea victimă șapte ani mai târziu. În perioada 1956 - 1958, Wittstock s-a aflat timp de mai multe luni în Berlinul de Est, mai ales pentru a se trata la spitalul Charité. Boala scriitorului s-a agravat, iar pe data de 27 decembrie, s-a stins din viață, în anul 1962, la Brașov, Erwin Wittstock găsindu-și odihna de veci în cimitirul central al parohiei evanghelice C.A.

3.2. Erwin Wittstock – Povestitorul

3.2.1. Debutul literar

La începutul activității sale literare, în anii '20, literatura nu era pentru Wittstock simplă meditație și contemplație, ci mișcare, tensiune, umor și sociabilitate, astfel explicându-se căutarea contactului cu alți scriitori ardeleni. Sfera de activitate a tatălui său a avut o mare influență asupra scriitorului. Casa parohială și împrejurimile acesteia i-au oferit tânărului posibilitatea de a accede la spațiul mirific al unei lumi trecute, din care reverberau puternic atât tradiția, cât și istoria neamului său. Aceasta a determinat ca el să se dovedească a fi, în operele sale, receptiv la tradițiile din Biertan și împrejurimile acestei așezări. Întrezărim strânse legături între acest topos și creațiile sale ulterioare, ca în romanul *Bruder, nimm die Brüder mit (Frate, ia-ți cu tine frații)* sau în povestirile și nuvelele cuprinse în volumul *Die Freundschaft von Kockelburg (Prietenia din Cocleți)* sau *Königsboden (Pământ crăiesc)*. Raporturile de viață, precum și opozițiile sociale le găsim conturate și în povestirea *Das Begräbnis der Maio (Înmormântarea lui Maio)*. De asemenea, sunt prezentate și caracteristicile naționale ale populației din preajma Țineborului, în special ale sașilor, dar și ale românilor și maghiarilor, chiar și ale țiganilor, după cum demonstrează pasajele cu descrieri dedicate acestora. Viața de zi cu zi în Biertan și comunele învecinate, în special memorabilele spectacole festive, sunt prezentate în povestirile *Das Herodesspiel (Irozii)* și *Kindertheater (Teatru pentru copii)*. În cadrul acestor povestiri apare exemplar prezentată atmosfera sărbătorilor de iarnă, bucuria așteptării unui eveniment fericit și deosebit. Neglijarea a ceea ce este situat spațial mai departe, în afara orizontului Țineborului, este doar relativă, nu semnifică, în cele din urmă, limitarea scriitorului la zona Văii Târnavelor și a văilor afluenților acestora.

Pe de altă parte, Wittstock a fost profund marcat de evenimentele primului război mondial, la care a participat mai întâi pe frontul rusesc, apoi pe cel italian. Participarea sa la război va deschide orizontul Țineborului, lărgindu-l în *Station Onefreit (Halta Onefreit)*, localizată în zona Cernăuți. Primul război mondial a i-a facilitat cunoașterea lumii din afara mediului închis, dar sigur, în care trăise până atunci, precum și cunoașterea altor spații geografice. De asemenea, și procesul de reintegrare într-un mediu bine cunoscut nu a fost mereu lipsită de tensiuni (vezi *Der Gerichtete/Condamnatul*). Diferitele planuri ale percepției și ale trăirilor nu se întrepătrund, ci rămân paralele, în vreme ce treptele temporale ale trecutului îndepărtat și ale prezentului și planurile spațiale ale ținutului natal, precum și cele străine, lumea prizonieratului și pribegiei, aceste planuri se apropie în conștiința „condamnatului“, aspect ce reiese și din structura povestirii. Toate acestea se regăsesc într-un montaj neobișnuit al lui Wittstock, ce conștientizează dificila compatibilitate între Orient și Occident, trecut și prezent, văzut și nevăzut, știut și neștiut. Legătura cu ținutul natal devine evidentă ca punct de plecare, dar și ca țintă a vieții, ca loc al devenirii, formând perspective și determinând orizonturi.

Povestirile lui Erwin Wittstock din prima perioadă de creație sunt mărturii ale unei timpurii maturități literare, chiar dacă unele dintre operele sale au suferit de-a lungul timpului modificări din partea autorului, mai ales datorită faptului că acesta relua și prelucra povestirile și nuvelele publicate. Wittstock se dovedește a fi, încă din perioada debutului literar, povestitorul simplu, iar măiestria, precum și geniul său, sunt generate tocmai de această simplitate.

3.2.2. O nouă treaptă

Multe din operele realizate între anii 1930-1939 par a fi așezate sub semnul lui Goethe: volumul *...abends Gäste... Gestalten und Geschichten (...oaspeți la ceas de seară... Personaje și povestiri)*, precum și romanul *Bruder, nimm die Brüder mit (Frate, ia-ți cu tine frații)* nu doar că pornesc de la cunoscute pasaje ale poeziilor lui Goethe, ci omagiază viziunea poetului prin însuși realismul operelor, cărora aceste versuri le servesc drept motto.

Analizând povestirile lui Wittstock din a doua perioadă de creație, constatăm că, de fapt, autorul îi face o ofertă cititorului, pe care îl invită să devină spectatorul unor scene inedite ce fac trimitere la anii copilăriei scriitorului. Amintiri din anii adolescenței sunt aduse și în nuvela *Der Viehmarkt von Wängertsthuel (Târgul de vite de la Wängertsthuel)*, un reușit tablou al spațiului transilvan, zugrăvit cu talent și culoare, ca și în povestirea *Die Freundschaft von Kockelburg (Prietenia din Cocleți)*. Povestirile din acea perioadă abundă în aspecte ce se dovedesc a fi nu doar aluzii sau simple simulări; acțiunea unora dintre acestea se desfășoară pe timpul primului război mondial, impunându-se a fi menționate aici *Herz an der Grenze (Inima la graniță)* sau *Miesken und Riesken (Miesken și Riesken)*. Sunt readuse în prezent temerile, amenințările și daunele provocate de război; reușita și nereușita acțiunilor militare, atacul și apărarea în zona defileului Turnu Roșu sunt rediate cu ajutorul unor evenimente autentice, scriitorul focalizând doar această direcție. Autorul se dovedește a fi preocupat în special de destine individuale, arătând cum se oglindesc în acestea speranța și dezamăgirea, devenirea și insuccesul; chiar și în momentele tensionate și zbuciumate, el nu își pierde echilibrul și ținuta superioară. Este remarcabil cum Wittstock reușește să dimensioneze atmosfera printr-o exprimare concisă și concentrată, ceea ce dovedește trecerea la un nou parcurs în devenirea sa artistică.

Prin așezarea tematicii în timp și spațiu, precum și prin dimensionarea unor personaje definitoriu conturate, Wittstock face dovada unei cunoașteri profunde a omului, aceasta fiind dovada incontestabilă a orientării sale umaniste. Esențială este întrebarea referitoare la problemele relevante pentru scriitor în acea perioadă. Devenind un prozator destul de devreme maturizat, Wittstock era conștient de responsabilitatea scrierilor sale, de funcția acestora impregnată de puternice valori morale, și aceasta în așa măsură, încât evoluția caracterelor constituia însăși substanța unor opere literare, ca, de pildă, *Die Freundschaft von Kockelburg* și *Der Viehmarkt von Wängertsthuel*, în care conturează tranziția spre maturizare a tinerilor protagoniști. Este vorba de un mod de formare caracterială, de transformarea și evoluția unui tânăr, pe care o întâmplare neobișnuită îl determină să-și depășească neliniștea și nesiguranța interioară și să-și găsească „în rădăcinarea“, ce îi lipsise până atunci. Wittstock demonstrează și prin această operă în proză „un foarte precis și autentic simț al istoricului“, în ceea ce privește „situarea omului în colectivitate și în raport cu colectivitatea. Rafinatul simț al istoricului se reflectă în talentul său de a filtra elementele din trecut pentru a le transpune în creația literară, convertindu-l aici în marea artă de a exprima, fascinant, istoricul, în toată complexitatea lui policromă.

3.2.3. Ultimii ani

Ultimele două decenii din viața scriitorului și până la decesul acestuia în anul 1962, perioadă mult mai tensionată decât cele anterioare, împânzită de evenimente majore, atât în viața sa, cât și în cea a altor scriitori, i-au oferit posibilitatea cunoașterii unor numeroase „destine, stări și întâmplări stranii“. Povestirile create în acea perioadă reflectă pregnant acest lucru, deschiderea actului artistic demonstrând atingerea nivelului de sus al puterii de creație.

În perioada celui de-al doilea război mondial, Wittstock a fost în permanență preocupat, aidoma multor alți scriitori, de cauza, dar mai ales de desfășurarea și de urmările acestuia, având în vedere faptul că atât el, cât și ceilalți compatrioți ai săi rămași acasă, erau mereu interesați de soarta soldaților ce luptau pe front. În acea perioadă a scris și nuvela *Die Begegnung (Întâlnirea)*, a cărei acțiune, deși se petrece pe timpul primului război mondial, relevă acuta problematică a celui de-al doilea. Eroul principal este supus unei transformări ce duce la clarificarea gândurilor, ideilor și sentimentelor sale. În aceeași sferă se încadrează și povestirea *Hollosch (Holoș)*, apărută ulterior, după terminarea războiului, concepută, însă, în același spirit al refuzului războiului și, implicit, al efectelor devastatoare ale acestuia. A scris *Das Rezept (Rețeta)*, 1940) și *Dichter und Soldaten (Poeți și soldați)*, 1940), ca urmare a unei călătorii prin Franța, Belgia și Olanda, în timpul căreia ia contact cu realitățile de pe front și căreia i se poate alătura și un jurnal de călătorie realizat în anul 1943. Toate acestea, însă, nu l-au putut determina pe Wittstock să se rupă de spațiul care, în ciuda marilor drame europene, rămânea încă un univers ideal. Tânjea, de fapt, după acel tărâm plin de armonie și tăcere, tihnă și înțelegere.

Siebenbürgen, Aufgabe und Schicksal (Transilvania, datorie și destin) este o schiță în care prezenta mediul de viață transilvan, locuitorii țării și raporturile acestora din trecut și prezent. Fragmente, în manuscris, au rămas povestea vieții scriitorului Josef Marlin, *Der große Unbekannte (Marele necunoscut)*, precum și *Der Wert einer Freundschaft (Valoarea unei prietenii)*. O altă povestire scrisă spre finalul vieții scriitorului este *Der Kranz (Cununa)*, situând subiectul acesteia în perioada anterioară primului război mondial.

Povestirile lui Wittstock au fost de la bun început reușite; fiecare personaj respira, fiecare scenă se dovedește a fi bine definită, acțiunea este profundă și firesc conturată. Farmecul narațiunii sale nu consta în derularea rapidă a evenimentelor, el prețuind și iubind detaliul. Era minunat cum îi determina pe ascultători să se cutremure, să se integreze în atmosfera pe care o crea prin reușita împletire a unor amănunte aparent semnificative, în asemenea divagații excelând arta sa.

3.3. Aria tematică a prozei scurte

3.3.1. Dimensiunea nuvelisticii lui Erwin Wittstock

Erwin Wittstock este un scriitor realist, remarcându-se o strânsă legătură între acest scriitor de expresie germană din Transilvania și alți tradiționaliști germani, cum ar fi Thomas Mann, Theodor Storm, Gottfried Keller, Theodor Fontane sau Wilhelm Raabe, ce și-au croit drumul în viață păstrând cu grijă vechile tradiții și legătura cu trecutul. În timp ce nuvelele dramatice ale lui Heinrich Zillich, *Der Urlaub (Permisia)* sau *Der baltische Graf (Contele baltic)*, aduc din ce în ce mai pronunțat o retorică a naționalului și eroicului, Erwin Wittstock îmbogățește tradiția literaturii de expresie germană, practicând studiul psihologic și invocând configurațiile simbolice ale elementelor etnografice.

Războiul, în linii mari aceleași lupte relatate și în *Herz an der Grenze* (*Inima la graniță*), se răsfrânge și asupra comunității conturate în *Miesken und Riesken* (*Miesken și Riesken*), ce trăiește la granița grupurilor compacte de oameni, în izolarea spațiului montan. Acesta nu li se pare celor două surori gemene, Miesken și Riesken, aflate în centrul acțiunii, ca fiind un fenomen social, ci mai curând destinul lor, povestitorul neintervenind în modul de percepție al acestora. În această nuvelă, două fete sărace, apăsate de exploatare și război, surori de o uimitoare asemănare între ele, nu destăinuie nimănui căreia dintre ele îi aparține copilul nelegitim și îndură ostilitatea oficialităților. *Întâlnirea* se dovedește a fi destinul unui intelectual proiectată pe fundalul unei drame colective provocate de război. Mai mult decât cu un reprezentant al armatei adverse, eroul nuvelei „se întâlnește” cu sine însuși, se regăsește, măsoară tragismul existenței sale de până atunci, conformistă, depersonalizată, dezumanizată.

Maestru al nuvelei, continuând tradițiile prozei realiste germane, Wittstock reușește să surprindă în opera sa aspecte diverse din existența sașilor transilvăneni, raporturile lor cu românii și maghiarii, preferințele sale mergând spre păturile sociale mijlocii și de jos. Prozatorul se simte dator să evidențieze îndeosebi mentalitatea burgheziei săsești patriarhale, aflată, la începutul secolului al XX-lea, într-un proces de dezagregare din cauza imobilismului ei social și spiritual. Conflictul social, din ce în ce mai prezent în societate marcată de profunde schimbări, sunt sugerate prin cazuri individuale, a căror finalitate nu duce poate la concluzii definitive.

3.3.2. Spiritul și firea sașilor ardeleni, obiceiuri și tradiții

Erwin Wittstock este un reprezentant caracteristic pentru comunitatea din care provenea, personajele sale însumând trăsăturile specifice ale comunității săsești: sentimentul valorii de sine, determinat de proprietatea pe care o deține, este foarte bine conturat la acest neam. Cucernicia țărănească este profund legată de cunoașterea naturii și de desfășurarea vieții, sasul așezând la loc de cinste sentimentul profund al apartenenței sale la patrie. Wittstock aduce în prim-planul prozei sale momentele festive, sărbătorile și datinile comunității săsești. Portul săsesc, prin sobrietatea croiului și culorilor puține, dar atent elaborate, stă mărturie pentru firea acelor oameni.

Chiar dacă în decursul anilor, în special datorită prezenței din ce în ce mai scăzute a germanilor în spațiul transilvan, obiceiurile și tradițiile acestora au început, treptat, să fie date uitării, în comunitățile rurale mai există doar sporadice urme ale etnografiei săsești, mărturii ale unui bogat trecut îndepărtat. Cu siguranță, însă, ele vor dăinui pentru eternitate în amplele și obiectivele relatări etnografice și nu mai puțin în creațiile literare ale intelectualilor sași atât din țară cât și ale celor integrați în spațiul german.

În concluzie, specificitatea prozei scurte wittstockiene constă tocmai în diversitatea problematicii abordate, în conexarea subiectelor la realitatea imediată ce prinde culoare prin apelarea la formule menite să confere originalitate și autenticitate mesajului spre care autorul țintește.

3.3.3. Despre limbaj dialectal și specificitate

Limba română vorbită pe întreg teritoriul patriei noastre este relativ unitară în comparație cu limba germană din România, caracterizată prin numeroase particularități de la o zonă la alta, datorită în primul rând sesizabilei izolări istorice a comunităților în cauză.

Deși dialectul ce putea fi auzit în zona Sibiului nu se aseamăna cu cel existent, de pildă, în zona Bistriței sau în Țara Bârsei, se poate totuși vorbi de o structură unitară, ce se diferențiază, prin îmbinarea anumitor trăsături specifice, atât de limba literară modernă, cât și de alte graiuri germane, respectiv al șvabilor bănățeni și sătmăreni, germanilor basarabeni, bucovineni și dobrogeni, al landrerilor sau țiptărilor.

Numele personajelor, denumirile geografice, expresiile idiomatiche, particularitățile lexicale și morfo-sintactice, care își au originea în idiomul săsesc, toate acestea au fost utilizate de Wittstock pentru a evidenția specificul mediului în care își amplasa acțiunea, în care personajele sale trăiau, precum și în scopul de a crea rezonanța specifică sonorității dialectului săsesc propriu acelor zone. Scriitorul își individualizează personajele sale prin ecoul semantic și fonetic al numelor alese, particularizând mediul din care acestea fac parte. În special datorită existenței populației multietnice din Transilvania, Wittstock intenționa să evidențieze atât apartenența etnică a personajelor sale, cât și caracterul specific al comunității respective. Relevant este faptul că Wittstock recurge la nume hipocoristice, ce exprimă un profund sentiment de afecțiune și de intensă trăire spirituală.

Concluzionând, putem aprecia că Wittstock reușește, datorită profunde sale erudiții și a abilității de a utiliza o multitudine de mijloace tipice prozei scurte, să redea trăirile interioare, precum și manifestările, de multe ori intempestive, ale conaționalilor săi. În paginile operei sale găsim redată întreaga problematică a unei comunități de care scriitorul se simte profund legat, de energia pozitivă, de expresivitatea graiului popular săsesc ce conferă acțiunii și personajelor o autentică originalitate.

3.4. Imaginea românului în creația literară wittstockiană

3.4.1. Prezența românului în literatura de expresie germană

În imaginarul românesc, prezența conaționalilor sași a fost și continuă să fie una conturată pozitiv, fiind evidențiate trăsături precum: corectitudine, hărnicie, exactitate și receptivitate la nou. Este apreciat modul în care mediul german își promovează specificul național, nepierzându-se din vedere faptul că relativa superficialitate a percepției se datorează perpetuării stereotipurilor și gradului limitat de tangență cu mediul tipic german. Totodată, sașii îi apreciază pe români pentru că sunt descurcăreți, ospitalieri și deschiși, afișând totuși un oarecare sentiment de superioritate față de aceștia.

În ceea ce privește prezența românului în operele lor literare, sesizăm o diferență majoră între atitudinea generației scriitorilor interbelici de expresie germană din Transilvania și generația anterioară acestora, imaginea românului fiind mult mai pregnant relevată în creația literară a celor dintâi. Proprie acestei perioade este linia nouă pe care au inaugurat-o scriitorii Erwin Wittstock și Harald Krasser: una dintre acele orientări este apropierea spirituală de români, cu care au de împărțit pe teritoriul României întregite atât necazurile cât și bucuriile.

Autoimaginea românilor poate fi completată de heteroimaginea sașilor asupra românilor, acest aspect fiind valabil și invers. Justificarea acestui fapt este aceea că, în general, trăsăturile pozitive sunt susținute și promovate în interiorul propriei comunități, iar cele negative apar din afara grupului, criticile la adresa propriei etnii fiind mai rar întâlnite. Chiar dacă, în decursul timpului, sașii au manifestat un oarecare sentiment de superioritate față de români – imaginea arhetipală fiind cea de întârziat și dezordonat –, acesta s-a

estompat, în timp, prezența românilor în cărțile unor germani găsim și un ecou pozitiv, mai ales datorită interferențelor din ce în ce mai numeroase din cadrul comunităților interetnice.

3.4.2. Imaginea românului la Erwin Wittstock

Multiculturalitatea este o realitate omniprezentă în spațiul transilvan; chiar dacă a evoluat mult timp paralel, creația spirituală din acest spațiu a trebuit să se raporteze la o realitate geografică și istorică unică. Chiar dacă uneori s-au ignorat, alteori iscându-se dispute aprinse, realitatea etnică și evoluția umană nu puteau fi negate.

Aidoma celorlalți scriitori transilvăneni de expresie germană, Wittstock face dovada aceleiași deschideri către tezaurul material și spiritual al comunității din care face parte, prețuind și respectând în același timp valorile spirituale ale conașionalilor săi. Lumea din jur, români și sași laolaltă, oameni cu stare mijlocie sau săraci, reprezintă primul univers uman al lui Wittstock din care vor lua naștere viitoarele sale opere literare. Ideea apropierei dintre români și sași este astfel rezultatul experienței proprii, încă din anii copilăriei, când s-au petrecut și primele sedimentări în conștiința sa.

Privind retrospectiv, Erwin Wittstock scria, într-o însemnare din anul 1960, că nu există alt scriitor sas din Transilvania în ale cărui opere sunt atât de firesc prezentate personaje maghiare și române ca în ale sale. Creația sa literară ilustrează, în aceeași măsură și cu aceeași cunoaștere nemijlocită, relațiile ce îi leagă în același plan pe oamenii unui popor de altul, făcându-i dependenți unii de alții. În această trăsătură, în totalitate transilvană, se oglindește dorința unei bune înțelegeri a valorilor, dar și a specificităților diferitelor națiuni, dobândite prin educația din casa părintească și din școală într-un amalgam specific, ce se dovedesc a fi acceptarea și prețuirea celorlalți.

Din punct de vedere tematic, operele literare ale lui Wittstock, în care românii sunt prezenți, pot fi clasificate în: opere ce prezintă evenimente importante din istoria sașilor ardeleni, povestiri autobiografice, drame de război, situații limită ce l-au marcat pe scriitor, povestiri și romane axate bidimensional pe problematica vinei individuale sau pe cea a vinei colective.

În subcapitolul de față, s-a prezentat un prim-plan al imaginii românului în literatura de expresie germană din România, iar prin analizarea unor personaje de etnie română din creația literară a scriitorului Erwin Wittstock, s-a încercat o elucidare a problematicii cu privire la perceperea populației majoritare de către comunitatea germană din Transilvania

CAPITOLUL IV. SUB SEMNUL DESTINULUI

4.1. Particularități în devenirea comunității săsești

Modelele de exprimare și comportament, care s-au dezvoltat după legi proprii în zonele de interferențe etnice și naționale ale Europei, fac parte și din tezaurul cultural și spiritual al spațiului transilvan. Modul în care elemente foarte diferite se apropie unul de altul, se completează și devin forme de expresie relevante sub aspectul specificului regional a suscitată dintotdeauna interesul scriitorilor de expresie germană, determinându-i să-și îndrepte privirea spre fenomene similare din Transilvania.

Sașii transilvăneni au susținut timp de secole la rând ideea că sunt germani adevărați, căutând mereu legătura cu țara de origine. Însă, încă de când a început contactul nemijlocit al masei sașilor transilvăneni cu germanii din interiorul spațiului german, prin urmare de la începutul așa-numitei emigrații din Transilvania de-a lungul ultimelor decenii, o mare parte

dintre aceștia și-a dat seama de ceea ce aveau în comun și ce îi despărțea de semenii lor din țara de origine. Mulți dintre etnicii germani proveniți din spațiul transilvan se întrebau dacă este posibilă plasarea caracteristicilor comunității lor în cadrul întregii națiuni germane de care aparțineau și în ce măsură erau acceptați pe plan spiritual în spațiul central-european german.

Toate aceste aspecte, precum și alte deosebiri rezultate din situații istorice concrete ce se întind pe parcursul multor generații, s-au reflectat treptat asupra personalității și modelului comportamental colectiv. Din operele scriitorilor transilvăneni de expresie germană se desprinde o înclinație, uneori surprinzătoare către deschidere, chiar o curiozitate față de culturile naționale străine din vecinătate, înclinație despre care rar se vorbește. Interesul față de mediul străin pe care l-au manifestat scriitorii transilvăneni de expresie germană a fost de o importanță vitală, mai ales că acesta poate fi considerat un simbol al conștiinței de sine.

4.1. Cronotopul wittstockian

Concludente în elucidarea problematicii referitoare la *timp*, *topos* și *destin* în opera lui Wittstock sunt precizările pe care Oscar Walter Cisek simte nevoia să le formuleze într-una din scrisorile sale adresate lui Wittstock: „Occidentul (istorie, timp) și Orientul (spațiu) sunt și în opinia dumneavoastră [...] poli diametral opuși. Se pot recunoaște reciproc doar dacă înțeleg în ce constau legile existenței celor două lumi – a celei de vest și a celei de est. [...] Ceea ce la începutul povestirii se vrea a fi istorie, devine treptat spațiu lipsit de istorie, cu toate că între timp omul își depășește condiția, purtându-și, de bună voie, povara destinului.”²

Wittstock se simțea într-adevăr în largul său în spațiul transilvan. Toate expunerile ce se referă la spațiul extra-carpatic sunt tratate cu precauție și atenție, spre deosebire de cele ce aveau ca loc de desfășurare a acțiunii satele și orașele copilăriei sale. Există însă în proza sa, pe lângă altele, o nuvelă a cărei acțiune este plasată în zona Dobrogei, *Die große Verheißung (Marea făgăduință)*, la fel ca și *Die Tatarin (Tătăroaica)* a lui Cisek. Narratorul se află doar în trecere prin acel spațiu, considerându-l a-i fi străin, simțindu-se doar observator al unui *peisaj exotic*.

Altfel este, însă, prezentat universul în care se simțea acasă, altfel sunt conturați oamenii pe care îi cunoștea, de care se simțea aproape. Eroul principal nu mai este un aventurier sau călător, căruia i se dezvăluie o lume nouă, străină și stranie, încât trebuie să fie precaut și retras, ci este vorba de oameni, ce se manifestă nestingheriți și liberi în propriul univers, peisajul având pentru fiecare ceva cunoscut, familiar. Casa cu ziduri groase și cu gratii puternice la ferestre, așa cum se construiau locuințele săsești, a rămas întipărită în mintea scriitorului. Aceste imagini sunt amplu prezentate în nuvela *Der Viehmarkt von Wängertsthuel (Târgul de vite de la Wängertsthuel)*.

Wittstock însă nu zugrăvește lumea satului dintr-un sentiment străin, ci este chiar această viață ce îl atrage, îl fărmeacă și, de aceea, el simte nevoia să o prezinte. Satul lui Wittstock este satul copilăriei sale, munții și dealurile, văile și apele murmurând îi sunt atât de familiare. Este viața atât de aproape și atât de scumpă lui și, de aceea, o va reda sincer și natural. Scriitorul îi prezintă cititorului, devenit în mod firesc un spectator, o lume feerică și, totodată, veridică, ale cărei ipostaze, fermecătoare prin ele însele, fascinează prin ceea ce evocă, prin starea de înălțare sufletească pe care o determină. Peisajul transilvănean al lui Wittstock rămâne bogat și reprezentativ, iar transpunerea acestuia în opera sa trebuie privită

² Joachim Wittstock, *Erwin Wittstock. Das erzählerische Werk*, Cluj Napoca, Dacia Verlag, 1974, p. 33.

ca o realizare valoroasă la un scriitor aparținând unei minorități naționale din România în perioada interbelică.

4.3. Erwin Wittstock și *Judecata de apoi*

În vara anului 1955, în cadrul lucrărilor Congresului scriitorilor din România, Wittstock declanșa o adevărată *revoltă spirituală*, cerându-le scriitorilor români să ia poziție față de tragedia pe care au trăit-o germanii din România: deportări, privarea de drepturi și libertăți, izolarea în închisori. Marcat fiind de această tragică realitate, Wittstock lucra în acea perioadă la romanul *Januar '45 oder Die höhere Pflicht (Ianuarie '45 sau Datoria supremă)*, al cărui manuscris a fost ulterior confiscat de agenții Securității. Acesta a putut să vadă lumina tiparului abia câteva decenii după moartea autorului, în anul 1998. Perseverent și tenace, Wittstock nu a renunțat la ideile sale, reușind să-și transmită mesajul într-o abordare metaforică a dureroasei experiențe a conaționalilor săi transilvăneni.

Romanul lui Erwin Wittstock, *Judecata de apoi la Altbirk*, rămas neterminat, în care autorul închipuie *judecata de apoi* a comunității săsești transilvane, a fost creat în împrejurări dificile în ultimii trei ani de viață ai scriitorului. Pe parcursul întregii scrieri se fac simțite ecourile necazurilor de care a avut parte, ale bolii ce l-a măcinat, precum și ale certitudinii morții sale apropiate. Subiectul romanului i-a oferit autorului posibilitatea de a se retrage în spatele operei sale, aceasta fiind expresia unui imbold creator exacerbat.

Provenind dintr-o familie suficient de instruită, tatăl și bunicul acestuia fiind preoți, Erwin Wittstock își permite, prin chiar metafora din titlul romanului, să apropie soarta comunității germane din România postbelică de acel ultim prag de pe care omenirea întreagă va fi chemată să răspundă pentru cele făptuite sau lăsate neînfăptuite de ea. Faptul că, în roman, este vorba de o așezare neînsemnată dintr-un ținut viticol al Transilvaniei nu este decât o contragere simbolică: Alăturând aceste două dimensiuni, Wittstock reduce oarecum noțiunea de *judecată de apoi* la tumultul acelor zile de *înfățișări* în cursul cărora vecinătățile din Altbirk iau parte, conform tradițiilor strămoșești, la lămurirea unor neînțelegeri și abateri comise de membri comunității etnice a sașilor.

Dar și așa, nefinalizată, opera literară analizată reușește să fie mărturia vie a unei epoci apuse, ce prefigurează dimensiunea unei Europe în care cuvântul *împăcare* nu mai este doar o formulă magică, ci un imperativ al comuniunii și armoniei universale. Prin acest mesaj, profund uman, Erwin Wittstock ni se înfățișează ca un vizionar, un autentic cetățean european, conștient că nu blamând și sancționând aspru se poate realiza civilizația și progresul vechiului continent, ci acționând conjugat și în mod responsabil.

4.4. Destinul comunității germane reflectat în romanele wittstockiene

Erwin Wittstock nu este doar un desăvârșit tehnician al artei narative, ci și un vizionar al spiritului comunitar modern. El este un bun povestitor, un atent observator al realității naturale și sociale; nu se mulțumește doar să ne prezinte firescul cotidian, ci simte nevoia recompunerii lui vizionare, cu profunde semnificații. Cu un profil intelectual modelat timpuriu și în virtutea unor afinități ce nu s-au impus ușor detectării logice, Wittstock și-a construit trăirea lăuntrică din date oferite de lumea satului ardelean. Însă atunci când intenționa să realizeze opere cu un puternic caracter dramatic, scriitorul se îndepărta de

lumea *satului-poveste*, în care se simțea în siguranță, îndreptându-și atenția spre mediul urban, mult mai complex și profund afectat de tumultul acelor vremuri.

Cu siguranță, romanele sale sunt romane-*Zeitgeist*, concepute în *spiritul timpului*. Dezbinări și dispute din timpul celui de-al doilea război mondial, conflicte între comunitatea religioasă și conducerea politică, precum și efectele acestora, acuzațiile, citațiile, procesele și scoaterea de sub acuzații sunt prezente în romanul fragmentar *Geist und Erde (Spirit și pământ)* sau romanul fragmentar *Sim Rode. Roman vom Aufstieg eines Menschen und vom Verfall eines Reichs (Sim Rode. Roman despre ascensiunea unui om și despre decăderea unui imperiu)*.

Cu primul său roman *Bruder, nimm die Brüder mit*, el a atins cea mai importantă treaptă a creației sale; aprecierile de care acesta s-a bucurat atât în țară cât și în străinătate s-au datorat în special secționării pe care el o operează în universul transilvan, aducând o acțiune bogată în evenimente, o descriere fericită a numeroaselor personaje și ținuturi. Destinele individuale, împletite artistic, se integrează unei acțiuni politice decisive, conferind creației epice caracterul unui roman al ținutului natal în care eroul principal întruchipează naționalitatea germană transilvană în totalitatea ei.

Wittstock nu a apelat la realitățile transilvane ca material al romanelor ținutului natal în modalitatea naivă a lui Hans Lienert sau unilateral, particular precum Emil Witting, ci le-a prelucrat rațional și le-a argumentat logic, chiar dacă astăzi nu mai putem fi de acord, din punct de vedere ideologic, cu unele din ideile sale. Tocmai de aceea însă opera lui Wittstock este reprezentativă pentru succesele și limitele, pentru posibilitățile și slăbiciunile romanului de expresie germană din perioada interbelică. Scriitorul știa cu siguranță, observase acest aspect de-a lungul carierei sale literare, că nu era nimic mai dificil decât a prezenta, în mod credibil și obiectiv, prin intermediul operei literare, legătura oamenilor cu ținutul lor natal. Atunci când abilul maestru al artei narative își propunea acest lucru, în mod involuntar proiectele sale deveneau ample opere în proză. Despre patria sa brutal traumatizată vorbește autorul, vorbesc înseși personajele romanelor sale aflate în situații limită: în romanul epistolar *Das letzte Fest (Ultima serbare)*, scriitorul prezintă o nuntă populară, dar în centrul romanului său nu se află acest moment fericit atât pentru cuplu, cât și pentru întreaga comunitate, ci frământările comunității săsești în vara anului 1944.

Pentru simplul fapt că bărbații au executat un ordin militar, așa cum le fusese impus pe timp de război, etnicii germani primeau în grup stigmatul de *fasciști*, pasibili fiind din acel moment de represiuni. Sub aceleași auspicii incerte și totodată critice ale anilor 1944/1945 se află și personajele romanului *Januar '45 oder Die höhere Pflicht (Ianuarie '45 sau Datoria supremă)*. Această operă prezintă o pagină neagră din istoria, din destinul sașilor transilvăneni și anume drama deportării unei părți a populației de naționalitate germană din România în Uniunea Sovietică, cu scopul declarat de a se reface patrimoniul sovietic distrus de trupele naziste. Astfel, brutalitatea cu care s-a acționat, condițiile precare de transport și mai apoi cazarea, dar mai ales extenuarea sistematică prin muncă forțată, au generat o adevărată decimare în masă a celor deportați.

Este necesar un mare talent de prozator pentru a rămâne obiectiv față de acele momente dramatice ale comunității germane și de a nu aluneca în patos. Suntem de părere că Erwin Wittstock a reușit să evite acest pericol, prezentând, cu realismul său caracteristic, tragicele evenimente ale acelei perioade dureroase din istoria întregii comunități germane din România, fie că ne referim la sașii ardeleni, la șvabii bănățeni sau la alte grupări ce fac parte din această minoritate națională.

Cu siguranță, în *Judecata de apoi la Altbirk* s-au însumat frustrările conaționalilor săi din perioada postbelică, dar și revolta sa spirituală, materializată într-o expresie artistică, de un profund dramatism. Alegoric, scriitorul sintetizează într-o singură operă întregul parcurs al comunității săsești contemporane, plecând de la calmul și frumusețea zilelor de sărbătoare primăvăratice și până la zbaterea, bulversarea și înfrigurarea proprii zilelor de toamnă târzie. Scriitorul pornește de la momentul regenerării naturii în pragul primăverii, în care proaspăta sevă de mesteacăn țâșnește, revigorând copacii amorțiți de gerul iernii, ajungând, într-un crescendo nestăvilit, la drama conaționalilor săi, smulși din secularele lor rădăcini, brutal dezumanizați în lagărele de muncă sovietice.

4.5. O redimensionare a destinului comunității germane din România

Drama comunității germane din întreaga Românie postbelică i-a marcat profund nu doar pe cei ce fuseseră implicați direct, afectați de măsurile arbitrare ale regimului comunist, ci și pe membri familiilor acestora. Dacă mulți dintre ei au suferit în tăcere, nereușind să abordeze problema vinei colective decât într-un perimetru îngust, literații germani din a doua jumătate a secolului al XX-lea au dorit să dimensioneze artistic tragismul acelor ani, să evidențieze acele adevăruri mutate într-un con de umbră în perioada comunistă. În operele acestora este abordată nu doar brutalitatea și tragismul anilor petrecuți în lagărele sovietice, ci și deportarea unor întregi familii germane în Bărăgan, precum și presiunea exercitată asupra lor de către instituțiile de represiune comuniste. Schimbarea din 1989 le-a permis scriitorilor germani să prezinte, într-o manieră mult mai amplă, tragedia germanilor din perioada anilor postbelici.

Eginald Norbert Schlattner a publicat trei cărți în limba germană, care au caracter autobiografic și tratează viața populației germane din Transilvania, și în parte din Banat, între anii 1943-1960: *Der geköpfte Hahn (Cocoșul decapitat)*, *Rote Handschuhe (Mănușile roșii)* și *Das Klavier im Nebel (Pianul din ceață)*. Scriitorul Joachim Wittstock continuă demersul tatălui său, Erwin Wittstock, publicând în anul 2003 romanul *Bestätigt und besiegelt. Roman in vier Jahreszeiten (Confirmat și sigilat. Roman în patru anotimpuri)*, ce tratează aceeași problematică ca și *Ianuarie '45 sau Datoria supremă*. Aceeași tematică a *vinovaților fără vină* este abordată și de scriitoarea originară din Banat, Herta Müller, în ultimul ei roman *Atemschaukel (Leagănul respirației)*, 2009); ca și în romanul lui Erwin Wittstock *Ianuarie '45 sau Datoria supremă*, acțiunea se petrece la Sibiu, în ianuarie 1945.

Precursor al acestor ample opere în proză rămâne însă Erwin Wittstock, care, profund ancorat în realitatea transilvană, a reușit să abordeze în operele sale, în ipostaze diferite, probleme majore cu care se confruntă omul în devenirea sa, comunitatea umană în ansamblul ei. De la trăirile lăuntrice până la izbucnirile violente, de la statutul de națiune privilegiată și până la dorința de a-și conserva obiceiurile și tradițiile, comunitatea germană transilvană este omniprezentă în operele sale. De la umorul fin până la comedia siropoasă, de la simpla neîmplinire a individului și până la drama unei întregi comunități, creația sa literară ne oferă dimensiunea efortului omului de a-și depăși propriul destin. Și totul gravitează în jurul unei comunități dezrădăcinate la început de ev mediu și care a reușit în spațiul transilvan să-și îplinească destinul.

Secolul al XX-lea s-a vrut a fi însă unul nefast pentru comunitatea germană din spațiul românesc. Înșelați în așteptările lor de o monarhie habsburgică ce și-a urmărit propriile interese, afectați de reformele democratice din statul național unitar român, etnicii germani întrezăreau în deceniul al patrulea posibilitatea reîntregirii lor într-un amplu spațiu european.

Firavele raze de speranță s-au dovedit a fi însă începutul *agoniei* ce a urmat înfrângerii Reich-ului nazist: stigmatul de fasciști, deportarea în Rusia sovietică, exproprierea brutală, persecuția și cenzura comunistă au fost cele ce au dimensionat profunda dramă ce i-a marcat pe etnicii germani.

Reacția imediată a majorității germanilor transilvăneni de a se stabili în spațiul Germaniei reîntregite, după dispariția *Cortinei de Fier*, pare mai mult decât firească în contextul experienței traumatizante a ultimelor generații și din dorința de a sări peste parcursul dureros al actualei generații trăitoare în spațiul românesc. Deși dificilă, așa cum și însăși Herta Müller a constatat, revenirea acestora într-un *spațiu originar*, s-a dovedit a fi benefică atât în plan material, cât și în cel al consacrării lor profesionale. Este, în acest caz, o realitate istorică complexă ce, cu siguranță, se va regăsi transfigurată în deceniile următoare, în creațiile literare, indiferent de limba folosită și de profilul etnic al celor ce o vor face.

CONCLUZII

Unul din criteriile ce am considerat că se impune a fi folosit în structurarea prezentei monografii a fost abordarea cronologică a istoriei comunității săsești, în general, și totodată, a creației scriitorului Erwin Wittstock, în special. În același sens evoluează și prezentarea biografiei scriitorului, a trăirilor lui interioare, dar mai ales a legăturilor sale cu sevele „așezării-cetate“ și chiar a permutării operei sale de la un gen literar la altul, profund marcată de realismul specific transilvan.

Pornind de la premisa că este necesară o raportare a creației wittstockiene la o dimensiune spațială și temporală a universului transilvan, am simțit că se impune a cunoaște contribuția pe care comunitatea germană ardeleană a adus-o la îmbogățirea tezaurului de civilizație din arealul sud-est european. Totodată, am dorit să evidențiem concepte des uzitate în ultimul timp, pe care le-am găsit pregnant dimensionate în creația artistică cercetată: acceptarea diversității, examinarea valorilor, reala percepere a raportului identitate națională-identitate europeană, ce reprezintă astăzi punctul de plecare al dialogului intercultural.

Cu migală și tenacitate, sașii și-au construit într-un spațiu pe care, cu abilitate, și l-au revendicat, un propriu univers. Purtători ai unor valori ale civilizației occidentale și, conștienți de superioritatea lor, simțind nevoia unei solidarități imperioase, sașii își vor constitui, în timp, structuri menite să prezerve statutul lor social și politic într-un spațiu aflat departe de patria-mamă. Făurind durabile valori materiale și spirituale, comunitatea germană transilvană s-a dovedit a fi un model pentru devenirea celorlalte etnii, sașii impunându-se nu doar ca susținători ai spiritului civilizator european, ci și ca talenți și pricepuți măestri: de la țăranul sas care a pus în valoare bogăția pământului cultivat, la meșterul care a ridicat ogivele catedralelor gotice și artistul ce a transpus frumusețea în literatură și artă.

Este, de fapt, o realitate pe care literații transilvăneni o percepeau cu un secol în urmă, când, după dureroasa experiență a primului război mondial, printr-un efort conjugat, simțeau nevoia înnoirii, a renunțării la cutumele de castă, și a armonizării etno-culturale. Edificator în acest sens este demersul aproape sincron al intelectualilor transilvăneni grupați în jurul publicațiilor „Cultura“ și „Klingsor“, apărute la Cluj, respectiv la Brașov, în anul 1924, iar patru ani mai târziu „Erdélyi Helikon“. Cooperare, participare și respect sunt termenii ce descriu cel mai bine idealul spre care ținteau programele cercurilor literare grupate în jurul respectivelor publicații interbelice. Realizarea acestui deziderat presupunea un mediu al

comunicării libere dintre oameni, al dialogului instituționalizat, al schimburilor culturale permanente și al unor multiple medieri.

Wittstock însă merge mai departe, viziunea sa fiind mult mai realistă și amplă. Simțea că nu o societate în care protecția diversității este garantată prin reguli echitabile, ce ar permite limitarea sau chiar diminuarea conflictelor, ci una în care există un echilibru dinamic între afirmarea identităților și promovarea dialogului, o societate ce recunoaște conflictele și caută permanent mecanisme de gestionare constructivă a acestora. Iubitor al frumosului literaturizat, neurmărind să realizeze cu tot dinadinsul capodopere literare, ci scriind dintr-un impuls interior, după anumite canoane ale frazei ca și ale compunerii, Wittstock rămâne un talentat beletrist și un plăcut narator. Totuși, pentru ampla percepere a mesajului său literar, este necesară raportarea sa la toți acei precursori care, înaintea lui și cu mijloace pe care abia el trebuia să le desăvârșească, s-au străduit să realizeze o creație artistică profund ancorată în realitățile cu care se confrunta societatea transilvană aflată în plin proces de modernizare. Wittstock a înțeles că trebuia să se elibereze din rigiditatea retoricii clasice, ce i-a marcat pe scriitorii de expresie germană ai sec. al XIX-lea, dar și pe unii dintre scriitorii apreciați ai timpului său.

Cea dintâi observație ce se impune a fi făcută se referă la evoluția sa literară, deoarece există o deosebire esențială între poetul *von Altbischofshausen* din începuturile sale literare și autorul romanului *Ianuarie '45 sau Datoria supremă*, respectiv al *Judecății de apoi la Altbirk*, o deosebire ce nu vizează doar formele artistice, ci care se referă la modul de percepere și redare propriu-zisă a lumii. Scriitor și, totodată, voluptuos narator, fraza sa este bine scrisă, dar este în același timp bine structurată vocal, pe un registru de intonații în cuprinsul căruia cuvintele pot dobândi varii sensuri.

Conștient fiind că nivelul de civilizație al unei comunități este direct proporțional cu nivelul său estetic, Wittstock s-a simțit dator să redea frumosul nu numai în ansamblul său, dar și pe cel fragmentat de simțuri și de preocupările uneori divergente ale activităților diurne. Găsim în opera sa întreaga percepție și trăire umană, de la poetic la patetic, de la decorativ la tragic distanțele sunt infime, toate însă constituindu-se ca fațete ale devenirii umane. Criza de legitimitate a unei întregi comunități, tensiunea impusă de regimul comunist, violența organelor represive ale acestuia, au fost dureros receptate de scriitor, ele fiind sugerate, uneori criptate, în operele din ultima parte a creației sale literare. Regăsim în acestea dimensionate pregnant fațetele diversității etno-culturale, religioase, politice, ale interferențelor, ale propunerii de a percepe diversitatea drept resursă și ale chestionării fiecăruia dintre noi asupra propriei atitudini.

Distincția dintre funcție și reprezentare se răsfrânge și în ecuația temporal-spațială, Wittstock reușind să convertească, dată fiind abilitatea sa de narator, valoarea utilitară în una estetică, întreaga creație wittstockiană aflându-se sub semnul idealului estetic. Situându-se în acea categorie a măștrilor capabili să fascineze prin discursul lor narativ, el reușește să construiască opere în proză, gen în care a excelat, pornind de la realitatea percepută firesc și transfigurată în dimensiunea artistică, reușind să trezească interesul cititorului. Imaginea satului-poveste nu este rezultatul unor proiecții fanteziste, dulceag-romanțioase, ci al unui proces mult mai intens, asemănător cu cel al nașterii *spațiului simbol*, ce presupune, implicit, consumarea până la anulare a *spațiului obiect*. Altbirk-ul lui Wittstock nu este doar un spațiu al propriei copilării, ci este proiecția baladescă a sufletului său hipersensibil, este un spațiu al eternei reînțoarceri, un loc de primenire sufletească.

Demersul său a fost cu siguranță încununat de succes, creația literară a primei jumătăți a secolului al XX-lea a fost realmente îmbogățită, în operele scriitorului regăsindu-se nu doar

trăirile sale interioare, ci și valențele percepute ce veneau din sfera literaturii clasice germane. Operele sale, deși nu abundă în citate din clasicii germani, folosesc ca pretext adevăruri fundamentale și expresii consacrate ce vor fi redimensionate și transfigurate în peisajul carpatin. Totodată, creațiile sale surprind prin pitorescul limbajului, cuvintele sau expresiile românești sau maghiare conferind colorit prozei. Lumea sa este atât de diversă, iar prezentarea ei atât de reală încât, fără a-și fi dorit să fie recunoscut ca etnograf sau etnolog, el reușește să surprindă plastic cotidianul spațiului în care amplasează acțiunea operelor sale. Găsim în acestea o multitudine de secvențe ce abordează firescul omenesc, trăirea diurnă a comunității în care sunt prezente obiceiuri și tradiții, credințe populare și chiar practici medicale naturiste.

Poezia, proza și dramaturgia wittstockiană realizează o sinteză superioară a tradiției cu dimensiunea modernă a timpului său, încercând să dea răspunsuri problemelor fundamentale ale omului și lumii contemporane. Lectura acestora fascinează, iar pentru a facilita un astfel de demers am recurs la diverse surse, și anume lucrări ce abordează istoria și cultura comunității săsești și care au putut releva o cât mai amplă și limpede imagine despre problematica propusă a fi evidențiată în prezenta lucrare. Am urmărit schema clasică a istoriei Transilvaniei, considerând-o mult mai eficientă în înțelegerea diversității socio-culturale din universul transilvan.

Creația sa literară poate constitui și astăzi o punte între cunoașterea reciprocă a diferitelor comunități umane, a unor culturi diferite, după cum, prin conceptele cu care operează, poate contribui la crearea unui discurs comun, la trezirea interesului și la formarea unei opinii avizate cu privire la problemele și provocările lumii în care trăim. Toate acestea au făcut să regăsim idealul civic democratic invocat, atunci ca și astăzi, tot mai des, ca o speranță, ca o soluție sau ca un nou proiect al modernității. Privind lumea, mai cu seamă sub aspectul expresiei ei morale și pe oameni în plenitudinea stărilor lor de profundă adâncime și intensitate, Wittstock nu s-a dorit a fi doar un simplu povestitor, ci un vizionar, un adevărat cetățean european.

ANEXE

Interviu cu scriitorul Hans Bergel

Pentru Hans Bergel, născut la Râșnov, județul Brașov, și integrat în spațiul german de patru decenii, problema rolului și locului literaturii de expresie germană din România a constituit dimensiunea spirituală în care s-a modelat ca scriitor și de care se consideră profund legat. El dimensionează o panoramă a creației literare germane din spațiul românesc realizate în deceniile de mijloc ale secolului al XX-lea, cu referiri critice la genurile literare abordate și la scriitorii ce s-au remarcat în acea perioadă.

Conștient de specificitatea spațiului transilvan, de multiculturalitatea atât de prezentă aici, H. Bergel consideră ca foarte importante demersurile intelectualilor germani, români și maghiari, care, în anii '20 ai secolului trecut, grupați în jurul publicațiilor „Cultura“, „Erdélyi Helikon“ și „Klingsor“, au reușit să depășească barierele etnice tradiționale, deschizând actului de cultură un amplu orizont. Ei s-au dovedit a fi, în spațiul românesc, precursori ai unui spirit ce promova respectul pentru pluralitate și diversitate etno-culturală, dialogul cu oameni aparținând altor confesiuni, precum și afirmarea propriei identități culturale și naționale, fără a le nega pe cele ale celorlalți.

Despre Erwin Wittstock, pe care îl considera „povestitorul apei cristaline“, și pe care l-a citit încă din adolescență, Bergel face aprecieri laudative atât în ceea ce privește personalitatea scriitorului cât și cu referire la creația literară a acestuia. Se simte dator să precizeze că Wittstock este printre cei alături de care s-a format ca scriitor, cei care l-au îndrumat în elaborarea primelor sale creații literare, de la care a învățat că arta este cel mai frumos lucru care există în această lume. Diplomația lui Wittstock, gândirea sa profundă și exprimarea plină de har au fost dimensiuni ale unui autor ce nu pot fi ușor uitate, rămânând mereu reperi în devenirea ulterioară a unor forțe scriitoricești mai tinere. Wittstock nu era tipul analitic și teoreticianul ostentativ, ci era povestitorul înnăscut ale cărui fraze erau minuțios prelucrate și modelate, până când, în forma finală, narațiunile sale păreau atât de naturale încât nu se observa munca sa intensă.

Referitor la Erwin Wittstock, precizează că au petrecut mult timp împreună, colegul său mai în vârstă aflându-se într-o perioadă dificilă în timpul regimului comunist, în care i s-au impus numeroase modificări în operele sale literare. Această constrângere, care s-a resimțit în mai toate dimensiunile actului de cultură ale aceluși timp, l-a afectat profund pe Wittstock, el nerenunțând la menirea sa, scriind opere de care era conștient că nu le va putea publica (cum ar fi romanul ce prezintă drama deportării sașilor, apărut postum).

Concluzionând, Hans Bergel consideră că Wittstock este o personalitate remarcabilă, cu o vocație de povestitor necontestată, față de a cărui creație literară are un profund respect.

Interviu cu scriitorul Joachim Wittstock despre tatăl său

Întregul dialog face referiri la literatura de expresie germană din România, din provinciile românești în care s-a scris în limba germană. Este o literatură parțial tradusă și în limba română, după cum reiese și din diferite bibliografii consultate. Joachim Wittstock vorbește despre tatăl său, scriitorul Erwin Wittstock, care a preferat să abordeze în scrierile sale anumite zone ale Transilvaniei, fiindu-i mai cunoscute din diferitele etape ale biografiei sale. Era activ în cadrul vieții literare transilvănene în perioada interbelică, fiind receptiv la imperativele acelei epoci la care literatura română, germană și maghiară din provincia Transilvania trebuiau să se conexeze.

La mijlocul secolului trecut, în perioada postbelică, a participat activ la viața culturală din Transilvania, fiind un scriitor apreciat, cunoscut datorită povestirilor, nuvelor și romanelor sale. Opera sa, prin problematica abordată, prin largiri de perspectivă la un orizont al spațiului european, nu se dovedește a fi materializarea unui exclusivism ardelenesc; domină totuși latura transilvană în tematica abordată, atât în tratarea subiectelor, cât și în portretizarea personajelor.

Erwin Wittstock se simțea răspunzător pentru comunitatea căreia îi aparținea, considerându-se purtător de cuvânt al semenilor săi, asumându-și obligația, de regulă incomodă, de a apăra interesele grupului, atât în lumea materială, cât și în cea spirituală.

Exigențele impuse scriitorilor secolului al XX-lea fiind foarte mari, E. Wittstock nu a avut altă opțiune decât aceea de a fi riguros cu sine însuși, folosind cu discernământ puterea sa de creație. Atât compoziția cât și tehnica narațiunii l-au preocupat intens, în acel veac în care tocmai aceste laturi ale prozei erau supuse unor transformări substanțiale. Raportarea sa la acea epocă, inevitabila reacție la unele evenimente ale timpului, au determinat cantonarea sa, inclusiv a creației sale literare în coordonatele aceluia timp.

Astfel, pe bună dreptate, Erwin Wittstock poate fi considerat nu doar un reprezentant al regionalismului de tip transilvan, ci un precursor, un model contemporan al cetățeanului european.

BIBLIOGRAFIE

I. Opera lui Erwin Wittstock:

1. Volume antume:

1. Wittstock, Erwin, *Zineborn. Geschichten aus Siebenbürgen*, Hermannstadt, Krafft & Drotleff A.G., 1927.
2. Wittstock, Erwin, *Die Liquidierung des sächsischen Nationalvermögens und die Enteignung der Sieben-Richter-Waldungen*, Schäßburg, Markusdruckerei, 1931.
3. Wittstock, Erwin, *Bruder, nimm die Brüder mit*. Roman. Jahresband 1933 der Deutschen Buchgilde in Rumänien (Geschäftsstelle Krafft & Drotleff, Hermannstadt), München, Albert Langen/Georg Müller, 1933.
4. Wittstock, Erwin, *Die Freundschaft von Kockelburg. Erlebnisse der Sieben*, München, Albert Langen/Georg Müller, 1936.
5. Wittstock, Erwin, *Station Onefreit. Herz an der Grenze*. Zwei Erzählungen, München, Albert Langen/Georg Müller, 1936.
6. Wittstock, Erwin, *Miesken und Riesken*, München, Albert Langen/Georg Müller, 1937.
7. Wittstock, Erwin, *Das Begräbnis der Maio*. Novelle. Mit einem Nachwort „Heimat und Herkunft“ vom Verfasser, Leipzig, von Philipp Reclam jun., 1937.
8. Wittstock, Erwin, *... abends Gäste ... Gestalten und Geschichten*, München, Albert Langen/Georg Müller, 1938.

9. Wittstock, Erwin, *Der Hochzeitsschmuck*. Erzählungen, München, Albert Langen/Georg Müller, 1941.
10. Wittstock, Erwin, *Königsboden*. Erzählungen, München, Albert Langen/Georg Müller, 1941.
11. Wittstock, Erwin, *Die Hexensalbe. Die unruhige Wohnung*, Prag, Volk und Reich (Prager Feldpost-Bücherei), 1944.
12. Wittstock, Erwin, *Wäschestrick und Friedenspfeife. Die Eibe*, Prag, Amsterdam, Berlin, Wien, Volk und Reich (Prager Feldpost-Bücherei), 1944.
13. Wittstock, Erwin, *Die Schiffbrüchigen*. Novelle, Hamburg, Hoffmann und Campe 1949.
14. Wittstock, Erwin, *Das Herodesspiel*. Erzählungen, Graz, Wien, München, Stiasny, 1954.
15. Wittstock, Erwin, *Die Töpfer von Agnethendorf*. Schauspiel in drei Aufzügen, Bukarest, Staatsverlag für Kunst und Literatur, 1954.
16. Wittstock, Erwin, *Siebenbürgische Novellen und Erzählungen*. Eine Auswahl mit einer Einleitung von P. Langfelder, Bukarest, Staatsverlag für Kunst und Literatur 1955.
17. Wittstock, Erwin, *Freunde. Erzählungen*, Bukarest, Jugendverlag 1956.
18. Wittstock, Erwin, *Die Begegnung*. Drei Novellen, Bukarest, Staatsverlag für Kunst und Literatur, 1957.
19. Wittstock, Erwin, *Die Begegnung*. Novelle, Berlin, Union-Verlag, 1958.
20. Wittstock, Erwin, *Einkehr*. Novellen und Erzählungen. Mit Abbildungen von K. Eichler, Berlin, Union-Verlag, 1958.
21. Wittstock, Erwin, *Der verlorene Freund*. Erzählungen, Berlin, Neues Leben, 1958.
22. Wittstock, Erwin, *Der Viehmarkt von Wängertstuel*, Berlin, Union-Verlag, 1958.
23. Wittstock, Erwin, *Der Hochzeitsschmuck und andere Erzählungen*, Berlin, Union-Verlag, 1962.

2. Volume postume:

24. Wittstock, Erwin, *Der Sohn des Kutschers und andere Erzählungen*, Bukarest, Literatur-Verlag, 1964.
25. Wittstock, Erwin, *Der Hochzeitsschmuck und andere Erzählungen*, Bukarest, Literatur-Verlag, 1964.
26. Wittstock, Erwin, *Die Freundschaft von Kockelburg und andere Erzählungen*, Berlin, Union-Verlag, 1965.
27. Wittstock, Erwin, *Der Viehmarkt von Wängertstuel*. Novellen und Erzählungen, Mit einem Nachwort von P. Schuster, Auswahl und Textbetreuung M. Bürger, Bukarest, Literatur-Verlag, 1967.
28. Wittstock, Erwin, *Der falsche Malvasier*. Mit einem Nachwort von Joachim Wittstock, Bukarest, Kriterion, 1971.
29. Wittstock, Erwin, *Das Jüngste Gericht in Altbirk*. Roman. Mit einem Nachwort von Joachim Wittstock. Auch als Gemeinschaftsausgabe des Union-Verlags Berlin und des Kriterion Verlags Bukarest, 1971.
30. Wittstock, Erwin, *Zineborn*. Erzählungen 1920-1929 (Rumäniendeutsches Literaturerbe. Werke in Einzelbänden), Auswahl, Nachwort und Anmerkungen von Joachim Wittstock, Bukarest, Kriterion, 1979.
31. Wittstock, Erwin, *Abends Gäste*. Erzählungen 1930-1939 (Rumäniendeutsches Literaturerbe. Werke in Einzelbänden), Auswahl, Nachwort und Anmerkungen von Joachim Wittstock, Bukarest, Kriterion, 1982.

32. Wittstock, Erwin, *Die Schiffbrüchigen*. Erzählungen 1940-1962, (Rumäniendeutsches Literaturerbe. Werke in Einzelbänden), Auswahl, Nachwort und Anmerkungen von Joachim Wittstock, Bukarest, Kriterion, 1986.
33. Wittstock, Erwin, *Der Hund und der Fuchs und andere Geschichten*, Bukarest, Kriterion, 1988.
34. Wittstock, Erwin, *Das letzte Fest. Roman Erzählungen*, Bukarest, Kriterion, 1991.
35. Wittstock, Erwin, *Januar '45 oder Die höhere Pflicht*, Bukarest, ADZ Verlag, 1998.
36. Wittstock, Erwin, *Einkehr. Prosa aus Siebenbürgen*, München, Südostdeutsches Kulturwerk, 1999.

3. În manuscris:

Diferite schițe, anecdote, precum și fragmente ale unor lucrări în proză, rămase în stadiu de început.

4. Ediții în limba română:

1. Wittstock, Erwin, *Fiul vizitiului*. În românește de I. Cassian-Mătășaru, București, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1957.
2. Wittstock, Erwin, *Prieteni*. În românește de Emanuel Cerbu, București, Editura Tineretului, 1958.
3. Wittstock, Erwin, *Salba miresei și alte povestiri*. În românește de I. Cassian-Mătășaru. Cu o prefață de Mihai Gafița, București, Editura pentru Literatură, 1963.
4. Wittstock, Erwin, *O excursie cu unchiul Flieha*. Traducere de Emanoil Cerbu. Copertă și ilustrații de Renate-Müller, București, Editura Kriterion, 1971.
5. Wittstock, Erwin, *Falsul vin de Malvasia*. Traducere de Beatrice Staicu. Prefață de Cornel Regman, București, Editura Kriterion, 1978.
6. Wittstock, Erwin, *Judecata de apoi la Altbirk*. Roman. În românește de Beatrice Staicu. Postfață de Joachim Wittstock, București, Editura Kriterion, 1987.

5. Ediții în limba maghiară:

1. Wittstock, Erwin, *Látomás. Elbeszélések (Viziune. Povestiri)*. În maghiară de B. Fejér Gizella, București, Kriterion Könyvkiadó, 1973.
2. Wittstock, Erwin, *Végítélet Ónyírban*. Regény (*Judecata de apoi la Altbirk*. Roman), Traducere de Veres István, București, Kriterion Könyvkiadó, 1981.

6. Ediții în limba franceză:

1. Wittstock, Erwin, *Le Judgement Dernier d'Altbirk (Judecata de apoi la Altbirk)*. Roman traduit de l'allemand et préfacé par Philippe Préaux, Editions Solin, 1991.
2. Wittstock, Erwin, *L'If suivi de La Fausse Malvoisie (Tisa, Falsul vin de Malvasia)*. Traduit de l'allemand et préfacé par Philippe Préaux, Editions Solin, 1991.

II. Bibliografie generală

1. Studii cu caracter general, monografii, dicționare, enciclopedii:

1. Balotă, Nicolae, *Scriitori maghiari din România. Eseuri. 1920-1980*, București, Editura Kriterion, 1981.
2. Beke, György, *Fără interpret. Convorbiri cu 56 de scriitori despre relațiile literare româno-maghiare*, București, Editura Kriterion, 1972.
3. Berceanu, Maria/Bockel, Herbert/Sorin, Chițanu/Engel, Walter/Fassel, Horst/Götz, Dorothea/Kartmann, Arnold/Maurer, Ute/Scherg, Georg/Schuller Anger, Horst/ Seydner,

- Walter/Sienerth, Stefan/Speck, Karin/Stoica, Răzvan/Thullner, Barbara/ Ungureanu, Gert/Wagner, Udo Peter/Wittstock, Joachim, *Die rumäniendeutsche Literatur in den Jahren 1918 – 1944. Beiträge zur rumäniendeutschen Dichtung*, Coord. Joachim Wittstock, Stefan Sienerth, Bukarest, Kriterion Verlag, 1992.
4. Bergel, Hans, *Gestalten und Gewalten. Südöstliche Bilder und Begegnungen. Essays, Aufsätze, Vorträge*, ediția a doua, Innsbruck, Wort und Welt Verlag, 1983.
 5. Bergel, Hans, *Foaie de suflet pentru un oraș transilvan*, Brașov, Editura Aldus, 2005.
 6. Bлага, Lucian, *Trilogia culturii II. Spațiul mioritic*, București, Editura Humanitas, 1994.
 7. Boia, Lucian, „Germanofilia“: *Elita intelectuală românească în anii Primului Război Mondial*, București, Editura Humanitas, 2009.
 8. Chinezu, Ion, *Pagini de critică*. Ediție îngrijită și prefațată de I. Negoïtescu, București, 1969, Editura pentru Literatură, 1969.
 9. Ciobanu, Vasile, *Contribuții la cunoașterea istoriei sașilor transilvăneni 1918 – 1944*, Sibiu, Editura Hora, 2001.
 10. Dumitrescu Jippa, Aurel/Nistor, Nicolae, *Sibiul și ținutul în lumina istoriei*, vol. I, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1976.
 11. Fabini Hermann/Fabini Alida, *Kirchenburgen in Siebenbürgen (Biserici-cetăți în Transilvania)*, Leipzig, Koehler&Amelang, 1986.
 12. Fügedi, Erik, *Das mittelalterliche Königreich Ungarn als Gastland*, în *Die deutsche Ostsiedlung des Mittelalters als Problem der europäischen Geschichte*, coord. Schlesinger Walter, Sigmaringen, J. Thorbecke, 1975.
 13. Goethe, Johann Wolfgang, *Reineke Vulpoiul, Hermann și Dorothea*, București, Editura Minerva, 1978.
 14. Göllner, Carl/Götz, Dorothea/Kartmann, Arnold/Scherg, Georg/Sienerth, Stefan/Speck, Karin/Răzvan, Stoica/Thullner, Barbara/Wagner, Udo Peter/Wittstock, Joachim, *Die Literatur der Siebenbürger Sachsen in den Jahren 1849-1918. Beiträge zur rumäniendeutschen Dichtung*, Coord. Joachim Wittstock, Carl Göllner, Bukarest, Kriterion Verlag, 1979.
 15. Hegel, Georg Wilhelm Friedrich, *Fenomenologia spiritului* (traducere Virgil Bogdan), București, Editura Academiei, 1965.
 16. Korodi, Lutz, *Siebenbürgen. Land und Leute*, Berlin, Verlag von Hermann Paetel, 1906.
 17. Krasser, Harald, *Arthur Coulin*, București, Editura Meridiane, 1970.
 18. Markel, Michael/Motzan, Peter, *Deutsche Literatur in Rumänien und das „Dritte Reich“*. *Vereinnahmung – Verstrickung - Ausgrenzung*, München, IKGs Verlag, 2003.
 19. Myß, Walter, *Fazit nach achthundert Jahren. Geistesleben der Siebenbürger Sachsen im Spiegel der Zeitschrift „Klingsor“ (1924-1938)*. *Studien zur Kultur- und Geistesgeschichte der ältesten inseldeutschen Volksgruppe*, München, Verlag des Südostdeutschen Kulturwerkes, 1968.
 20. Năgler, Thomas, *Așezarea sașilor în Transilvania*, Ediția a doua. În românește de Anamaria Haldner, București, Editura Kriterion, 1992.
 21. Neugeboren, Emil, *Die Siebenbürger Sachsen. Eine Verteidigungsschrift*, Hermannstadt, Wien, Leipzig, Seraphim Verlag, 1898.
 22. Nussbächer, Gernot, *Johannes Honterus*, Bukarest, Kriterion Verlag, 1977.
 23. Nürnberger, Helmuth, *Geschichte der deutschen Literatur*, München, Bayerischer Schulbuch-Verlag, 1992.

24. Pervain, Iosif/ Ciurdariu, Ana/ Sasu, Aurel, *Românii în periodicele germane din Transilvania 1778-1840*. Bibliografie analitică, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1977.
25. Pervain, Iosif/ Ciurdariu, Ana/ Sasu, Aurel, *Românii în periodicele germane din Transilvania 1841-1860*. Bibliografie analitică, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1983.
26. Porzig, Walter, *Das Wunder der Sprache*, München, Francke Verlag, 1982,
27. Roth, Hans Otto, *Ideologia și tendințele politice ale minorității germane*, în *Doctrinile partidelor politice*, 19 prelegeri publice organizate de Institutul Social Român, București, Tiparul Cultura Națională, f.a.
28. Salzer, Johann Michael, *Birihalm in Siebenbürgen*, Wien, Graeser Verlag, 1881.
29. Sân-Giorgiu, Ion, *Literatura sașilor din Ardeal*, în *Aspecte literare*, Sibiu, Editura Krafft und Drotleff, 1939.
30. Schneider, Wilhelm, *Die auslandsdeutsche Dichtung unserer Zeit*, Berlin, Weidmann Verlag, 1936.
31. Schuller Anger, Horst, *Kontakt und Wirkung. Literarische Tendenzen in der siebenbürgischen Kulturzeitschrift „Klingsor“*, Bukarest, Kriterion Verlag, 1994.
32. Schullerus, Adolf, *Scurt tratat de etnografie a sașilor din Transilvania (Siebenbürgisch-sächsische Volkskunde im Umriss)*, București, Editura Meronia, 2003.
33. Sienerth, Stefan, *Elemente dialectale în nuvelele lui Erwin Wittstock*, în *Filologie și istorie*, coord. Victor V. Grecu, Societatea de științe filologice din România, Sibiu, 1990.
34. Tătar, Octavian, *Constituirea identității regionale. Genera transilvanismului*, Alba Iulia, Tipografia Universității „1 Decembrie 1918“, 2009.
35. Teutsch, Georg Daniel/Teutsch Friedrich, *Geschichte der Siebenbürger Sachsen für das sächsische Volk*, 4 Bde., Hermannstadt, Druck von W. Krafft, 1907-1926, Nachdruck Köln-Wien 1984 (Schriften zur Landeskunde Siebenbürgens 9/I-IV).
36. Wagner, Ernst, *Quellen zur Geschichte der Siebenbürger Sachsen 1191-1975 (Schriften zur Landeskunde Siebenbürgens I)*, Köln, Wien, Böhlau Verlag, 1976.
37. Wagner, Ernst, *Geschichte der Siebenbürger Sachsen. Ein Überblick*. Ediția a VI-a, revăzută și adăugită, Thaur bei Innsbruck, Wort und Welt Verlag, 1990 (ediția în limba română, *Istoria sașilor ardeleni*, București, Editura Meronia, 2000).
38. Wittstock, Joachim, *Erwin Wittstock. Das erzählerische Werk*, Cluj-Napoca, Dacia Verlag, 1974.
39. Wittstock, Joachim, *Erwin Wittstock. Leben-Schaffen-Erbe, in Bildern und Schriftzeugwissen*, în *Kronstädter Beiträge zur germanistischen Forschung*, coord. Carman Elisabeth Puchianu, vol. II, Brașov/Kronstadt, Aldus Verlag, 2000.
40. Wittstock, Joachim, *Heimat gepriesen und angefochten*, în *Einen Halt suchen*. Essays, Hermannstadt/Sibiu, Hora Verlag, 2009.
41. Wittstock, Joachim/ Sienerth, Stefan, *Bitte um baldige Nachricht. Alltag, Politik und Kultur im Spiegel südostdeutscher Korrespondenz des ausgehenden 19. und des 20. Jahrhunderts*, München, IKGs Verlag, 2003.
42. Wittstock, Thea, *Ein Wegbereiter der Krebsbehandlung mit Radium in Rumänien. Der Chirurg Dr. Wilhelm Depner (1873-1950) und sein Sanatorium*, în *Naturwissenschaftliche Forschungen über Siebenbürgen*, vol. I, coord. Ernst Wagner/ Heinz Heltmann, Köln, Wien, Böhlau Verlag, 1979.
43. Wittstock, Wolfgang, *Scriitorul Erwin Wittstock (1899-1962). Schiță biografică. Der Schriftsteller Erwin Wittstock (1899-1962). Biographische Skizze*, în *Liceul „Stephan*

- Ludwig Roth*“. *Fragmente istorice II*, Bibliotheca Historica Mediensis XVIII, îngrijit de Helmuth Julius Knall, Mediaș, Editura Crisserv, 2008.
44. *** *Brücken schlagen. Studien zur deutschen Literatur des 19. Und 20. Jahrhunderts*. Festschrift für George Guțu, coord. Schwob, Anton/ Sienerth, Stefan/ Corbea-Hoisie, Andrei, München, IKGS Verlag, 2004.
 45. *** *Călători străini despre Țările Române*, vol. I, vol. îngrijit de Maria Holban, M. M. Alexandrescu-Dresca Bulgaru și P. Cernovodesnu, București, Editura Științifică, 1968.
 46. *** *Ce sînt și ce vor sașii din Ardeal*. Expunere din izvor competent, cu o prefață de Nicolae Iorga, București, 1919. *Die Siebenbürger Sachsen. Wer sie sind und was sie wollen*. Ediție completată cu traducerea în limba germană și cu o prefață, publicată cu ocazia semicentenarului unirii Transilvaniei cu România de către Paul Philippi, din însărcinarea Asociației pentru istoria și cultura Transilvaniei, Köln, Wien, Böhlau Verlag, 1969; retipărită de Forumul Democratic al Germanilor din România, cu prilejul morții lui N. Iorga la 28 noiembrie 1940, București, Editura Kriterion, 1990.
 47. *** *Festivalul internațional de poezie „Oskar Pastior“ Sibiu 2007. Internationales Poesiefestival „Oskar Pastior“ Hermannstadt 2007*. Antologie îngrijită de Corina Berniuc, pref. de Horia-Roman Patapievici, București, Editura Art, 2008.
 48. *** *Geschichte der Deutschen auf dem Gebiete Rumäniens. 12. Jahrhundert bis 1848*, vol. 1, sub redacția lui Carl Göllner, Bukarest, Kriterion Verlag, 1979.
 49. *** *Lexikon der Siebenbürger Sachsen*, coord. Walter Myß, Thaur bei Innsbruck, Wort und Welt Verlag 1993.
 50. *** *Rumänisch-deutsche Interferenzen. Akten des Bukarester Kolloquiums über Literatur- und Geistesbeziehungen zwischen Rumänien und dem deutschen Sprachraum vom 13.-15. Oktober 1983*, coord. Klaus Heitmann, Heidelberg, Winter Universitätsverlag, 1986.
 51. *** *Studii de istorie a naționalității germane și a înfrățirii ei cu națiunea română*, vol. II, editat de Institutul de Învățământ Superior Sibiu, Centrul de Științe Sociale, sub redacția lui Carol Göllner, București, Editura Politică, 1981.
 52. *** *Transilvania și sașii ardeleni în istoriografie*. Din publicațiile Asociației de Studii Transilvane Heidelberg, Sibiu, Editura Hora, Heidelberg, Arbeitskreis für Siebenbürgische Landeskunde, 2001.
 53. *** *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, vol. I, sub redacția lui Franz Zimmermann și Carl Werner, Sibiu/Hermannstadt, 1892.

2. Studii și articole în periodice:

1. Aichelburg, Wolf, *Siebenbürgen ein Gleichnis*, în „Karpaten-Rundschau“, Brașov, an 7, nr. 12/22 martie 1974, p. 9.
2. Arminius, W. Hermann, *Ein neues Jahrhundert*, în „Sächsisch Reener Wochenblatt“, Reghin, 21 ianuarie 1900, p. 5.
3. Borchert, Thomas, *Herta Müller nahm in Stockholm den Nobelpreis in Empfang*, în „Allgemeine Deutsche Zeitung für Rumänien“, an 17, nr. 4287, București, 12 decembrie 2009, p. 6.
4. Bruckner, Wilhelm, *Die Welt des Erzählers Erwin Wittstock. Am 25. Februar wäre er 90 Jahre alt geworden*, în „Siebenbürgische Zeitung“, München, 28 februarie 1989, p. 5.

5. Capesius, Bernhard, *Bruchstücke aus meinen Lebenserinnerungen. Begegnung mit Erwin Wittstock*, în „Karpaten–Rundschau“, Braşov, an VII, nr. 40/4 octombrie 1974, pp. 4–5.
6. Chiva, Ionuţ, *Trăiesc în lumi împrumutate. Interviu cu Herta Müller*, în „România liberă“, nr. 5152/12 februarie 2007, p. 5.
7. Cornea, Rareş, *Salba miresei*, în „Transilvania“, Sibiu, anul IX, nr. 12/decembrie 1980, p. 51.
8. Durach, Moritz, *Der Erzähler Erwin Wittstock*, în „Zeitschrift für Deutschkunde“, Leipzig/Berlin, anul LIV, nr. 10/1940, pp. 353–359.
9. Göllner, Carl, *Carl Wolffs politisches und wirtschaftliches Wirken*, în „Forschungen zur Volks- und Landeskunde“, vol. 16, nr. 1/1973, pp. 5-38.
10. Guţu, George, *Skizze eines Kulturhorizonts. Südosteuropa im literarischen Werk Hans Bergels*, în „Südostdeutsche Vierteljahresblätter“, München, an 49, nr. 3/2000, pp. 224-229.
11. Heltmann, Adolf, *Die rumänische Dichtung der Gegenwart in ihrer Verbundenheit mit dem Boden*, în „Die Neue Literatur“, Leipzig, Eduard Avenarius Verlag, an 39, nr. 3/martie 1938, pp. 122-129.
12. Karl Hoch, *Die grüne Generation*, în „Klingsor“, an 1, Braşov, 1924, pp. 65-67.
13. Jekelius, Ernst, *Ungarisch-sächsische Literaturbeziehungen in Siebenbürgen*, în „Klingsor“, Braşov, an 12, nr. 8/1935, pp. 330-331.
14. Klein, Karl Kurt, *Drei siebenbürgische Erzähler. Adolf Meschendörfer, Heinrich Zillich, Erwin Wittstock auf dem Büchermarkt 1933/34*, în „Klingsor“, Braşov, anul XI, nr.1/ianuarie 1934, pp. 18–29.
15. Klein, Wilhelm, *Persönlichkeiten, die mir im Leben begegnet sind ... (II). Zwei Seelen wohnten auch in seiner Brust. Gärerender Geist: Erwin Wittstock. Erinnerungen an bedeutende Siebenbürger Sachsen in einer Porträtfolge*, în „Neuer Weg“, Bucureşti, an 43, nr. 13008/vineri 21 iunie 1991, pp. 3-4.
16. Kós, Károly, *Erdélyi Helikon*, în „Klingsor“, Braşov, an 8, nr. 8/1928, pp. 313-314.
17. Köhn, Lothar, *Überwindung des Historismus*, în „Deutsche Vierteljahresschrift für Literaturwissenschaft und Geistesgeschichte“, Stuttgart, J.B. Metzler Verlag, an 48/1974, p. 719.
18. König, Walter, *Das berufsbildende Schulwesen der Siebenbürger Sachsen*, în „Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde“, an 18 (88), nr. 1/1994, pp. 32-52.
19. Krasser, Harald, *Die Jahresernte. Zu den heimischen Neuerscheinungen des Jahres 1935*, în „Klingsor“, Braşov, an 12, nr. 12/decembrie 1935, pp.475-485.
20. Krasser, Harald, *Zur deutsch-rumänischen Kulturannäherung*, în „Klingsor“, Sibiu, an 13, nr. 12/decembrie 1936, pp. 472-476.
21. Krasser, Harald, *Siebenbürgisch-sächsisches Schrifttum des Jahres 1937*, în „Klingsor“, Sibiu, an 15, nr. 1/ianuarie 1938, pp. 14-20.
22. Krasser, Harald, *Erwin Wittstock – Beiträge der „neuen linie“*, în „Klingsor“, Sibiu, an 15, nr. 3-4/martie-aprilie, 1938, p. 133.
23. Krasser, Harald, *Ein literarischer Beitrag zum Kampf gegen den imperialistischen ersten Weltkrieg*, în „Forschungen zur Volks- und Landeskunde“, vol. 6, Bucureşti, 1963, pp. 161-169.
24. Liebhardt, Hans, *Durch das Exempel lernen*, în „Karpaten-Rundschau“, nr. 8/23 februarie 1979, pp. 4-5.

25. Lillin, Andreas A., *Erwin Wittstock von „Mieschen und Rieschen“ bis „Die Töpfer von Agnethendorf“*, in „Neuer Weg“. Unsere Wochenbeilage Literatur und Kunst (Ediția noastră săptămânală pentru literatură și artă), an VI, nr. 12/17 septembrie 1954, p. 3.
26. Marlin, Josef, *Literatur der Rumunen oder Walachen, 1. Artikel. Aeltere historische Literatur der Rumunen*, în „Österreichische Blätter für Literatur und Kunst“, an 111, nr. 129/1846, pp. 1003-1006 și 2. Artikel, *Volkslieder*, an 112, nr. 13/1847, pp. 49-51.
27. Müller, Georg Eduard, *Die sächsische Nationsuniversität in Siebenbürgen*, în „Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde“, Sibiu, vol. 44, 1927, pp. 245-246.
28. Neamtzu, Ionel, *Apropierea culturală româno-săsească*, în „Acțiunea“, nr. 11/23 noiembrie 1936, p. 5.
29. Orend, Misch, *Der magische Realismus*, în „Klingsor“, an 5/1928, p. 25.
30. Popescu, Alexandru, *Lumea rezistenței anticomuniste românești. Documente recunoscute pentru o istorie viitoare*, în „Magazin istoric“, serie nouă, an XXXI, nr. 9 (366)/septembrie 1997, pp. 28-32.
31. Reisner, Erwin, *Der erste Mensch*, în „Neppendörfer Blätter. Siebenbürgische Wochenschrift für Umor und Satire“, Sibiu, an 18, nr. 17/25 aprilie 1920, p. 1.
32. Ritoók, János, „Klingsor“ und die ungarische Dichtung Rumäniens, în „Karpaten Rundschau“, 10 și 17 martie 1972, pp. 7-8.
33. Schlesak, Dieter, *Auf der Suche nach Liebe*, în „Neue Literatur“, an 14, nr. 2/1963, p. 126.
34. Schuster, Paul, *Das Bleibende. Notizen zu Erwin Wittstocks Erzählkunst*, în „Neuer Weg“, an 19/27 mai 1967, p. 3.
35. Suci, Steluța, *Străzi, case, oameni ...*, în „Foaie pentru minte, inimă și literatură“, editată de „Gazeta de Transilvania“ în colaborare cu Consiliul Județean Brașov, fondat 1838, serie nouă, an CLXX, nr. 101/19-20 ianuarie 2008, p. 3.
36. Șireagu, Octavian, *Literatura săsească postbelică din Ardeal*, în „Adevărul literar și artistic“, an 14, nr. 762/14 iulie 1935, p. 7.
37. Tomuș, Mircea, *Erwin Wittstock. Falsul vin de Malvasia*, la rubrica *Cronica literară*, în „Transilvania“, an 8, nr. 7/iulie 1979, p. 38.
38. W(eber), H(orst), *Noch ein „Harteneck“*. Ein unbekanntes Theaterstück von Erwin Wittstock, „Die Woche“, Sibiu, an 8, nr. 384/ 25 aprilie 1975, p. 5.
39. Wittstock, Erwin, *Astarte*, în „Das Ziel“, an 1, nr. 5/1919, p. 73.
40. Wittstock, Erwin, *Der letzte Mensch*. Ein Fragment, în „Ostland“, an 2, nr. 7, aprilie 1920, p. 320-324.
41. Wittstock, Erwin, *Die Gesellschaft für deutsches Schrifttum*, în „Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt“, 24 iunie 1928, p. 9.
42. Wittstock, Erwin, *Bildersturm. Etwas von Pietät und Geschäftssinn*, în „Klingsor“, an 5, 1928, p. 326.
43. Wittstock, Erwin, *Im großen Leseverein*, în „Klingsor“, an 6, nr. 4, 1929, pp. 144-152.
44. Wittstock, Erwin, *Zur bevorstehenden Auflösung des Kulturamtes*, în „Klingsor“, an 8, nr. 9/septembrie, 1931, pp. 355-361.
45. Wittstock, Erwin, *Heimat und Herkunft*, în „Die Neue Literatur“, Leipzig, Eduard Avenarius Verlag, anul 38, nr. 8, august 1937, pp. 381-396.
46. Wittstock, Erwin, *Reisetagebuch*, în „Südostdeutsche Tageszeitung“, 6 aprilie 1943.
47. Wittstock, Erwin, *Aus meinem Leben*, în „Neue Literatur“, nr. 2/februarie 1969, p. 89.
48. Wittstock, Erwin, *Zeit, viel Zeit*, în „Cântarea României“. Revistă editată de Consiliul culturii și educației socialiste, an IX (XL), februarie, 1988, pp. 51-60.

49. Wittstock, Joachim, *Der Nachlaß*, în „Neuer Weg“, Bucureşti, an 19, nr. 5542/25 februarie 1967, p. 3.
50. Wittstock, Joachim, *Quellen zu einer Lebensbeschreibung*, în „Karpaten-Rundschau“, Braşov, an 2, nr. 8/21 februarie 1969, p. 9.
51. Wittstock, Joachim, *Lebensstätten des Dichters. Wege zwischen Hermannstadt und Kronstadt*, în „Neuer Weg“, Bucureşti, an 21, nr. 6161/22 februarie 1969, p. 3.
52. Wittstock, Joachim, *Siebenbürgen war ihm ein Gleichnis. Erwin Wittstocks Bindungen an Kronstadt*, în „Karpaten-Rundschau“, Braşov, an 7, nr. 10/8 martie 1974, p. 10.
53. Wittstock, Joachim, *Jahre in BIRTHÄLM*, în „Karpaten-Rundschau“, Braşov, nr. 8/23 februarie 1979, pp. 4-5.
54. Wittstock, Joachim, *Ein aufschlussreiches Selbstzeugnis. Handschriften Erwin Wittstocks*, în „Neuer Weg“, Bucureşti, an 39, nr. 11999/27 decembrie 1987, p. 6.
55. Zillich, Heinrich, *Ein rumänischer Aufsatz über die sächsische Literatur*, în „Klingsor“, Braşov, an 13, nr. 2/februarie 1936, pp. 72-73.
56. Zillich, Heinrich, *Erwin Wittstock, Werk und Persönlichkeit*, în „Südostdeutsche Vierteljahresblätter“, München, an 13, nr. 2/1963, pp. 61-68.

III. Referințe critice cu privire la opera lui Erwin Wittstock (conține 182 titluri).